

Munkiana

nr. 61

2017

21. årgang

www.munkiana.dk

issn: 1397-7172

Kaj Munk Selskabet

Bestyrelse:

Formand:

Søren Dosenrode, Elme Allé 8, 9000 Aalborg,
tlf. 98 10 34 10, E-mail sd@cgs.aau.dk

Næstformand:

Peter Øhrstrøm, Stokrosevej 5, 9380 Vestbjerg,
tlf. 98 29 70 61, E-mail poe@hum.aau.dk

Kasserer:

Anna Saarup Brinth, Toften 40, 7441 Bording,
tlf. 86 86 13 78 (fastnet) eller mobil 23 31 47 63, E-mail ASBrinth@mail.tele.dk

Ricardt Riis, Carit Etlars Vej 25, 8700 Horsens,
tlf. 75 62 54 28, E-mail rriis@mail1.stofanet.dk

Jon Høgh, Tim Kirkevej 37, 6980 Tim,
tlf. 97 33 34 49, E-mail fam.hogh@post.tele.dk

Hjemmeside: www.munkiana.dk

Det planlægges, at munkiana.dk, ud over at være normal hjemmeside for Kaj Munk Selskabet, vil indeholde supplerende materiale til artiklerne i de trykte numre af Munkiana.

Tidsskrift: Munkiana, issn 1397-7172.

Redaktion: Jon Høgh,

Redaktør for forskningsartikler i tidsskriftet: Mogens Pahuus.

Layout: meller.dk

Cover: Suzanne Eide Knudsen.

Munkiana nr. 61 er udgivet i samarbejde med

Kaj Munk Forskningscentret ved Aalborg Universitet, www.kajmunk.hum.aau.dk

Munkianas redaktion har forsøgt at afklare ophavsrettighederne til materiale gengivet i dette nummer. Skulle vi have overset noget, beder vi om at blive kontaktet, så fejlen kan blive rettet.

Kommende Munkiana: Munkiana udkommer fast to gange årligt, i maj og i november. Deadline for indsendelse af artikler, man ønsker optaget i tidsskriftet, er 1. april og 1. oktober. Lejlighedsvis vil temanumre og særnumre supplere de to faste numre. Artikler indsendes til redaktør Jon Høgh, fam.hogh@post.tele.dk.

Forskningsartikler i Munkiana

Artikler, der ønskes optaget som forskningsartikler, vil blive underkastet fagfællebedømmelse (peer review) efter den standard, som traditionelt gælder i det internationale forskningsmiljø, således som det er beskrevet på Forskningsministeriets web-site. Artikler, der er optaget i Munkiana på denne måde, bliver specielt markeret som forskningsartikler.

Professor emeritus Mogens Pahuus, Aalborg Universitet, har redaktionsansvaret for forskningsartiklerne i Munkiana – herunder for ledelsen af review-processen.

Bliv medlem af Kaj Munk Selskabet

Årskontingentet 2018 for medlemskab af Kaj Munk Selskabet er 200 kr. (hvilket også dækker abonnement på Munkiana). Biblioteker og organisationer kan tegne abonnement på Munkiana for 200 kr.

Indbetaling kan ske:

- * via netbank til Lån & Spar Bank reg. nr. 0400, konto nr. 4011 7927 88.
- * fra udlandet til Lån & Spar Bank via IBAN-nr.: DK04 0400 4011 7927 88 (BIC-kode: LOSADKKK).

Husk at skrive navn og adresse i meddelelse til modtager.

Kontingentet forfalder til betaling lige efter nytår af hensyn til generalforsamlingen i januar

Ekstranumre af bladet Munkiana (fra og med nr. 37) kan bestilles ved henvendelse til kassereren (se side 2). Pris pr. eksemplar er 25 kr. Mindste ordre tre stk.

Adresseændringer og oprettelse af medlemskab skal også rettes til Peter Øhrstrøm.

Kaj Munk Selskabet har CVR-nr. 30862392 og P-nr. 1013643241.

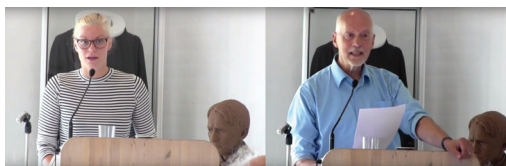
Nyhed:

Ungdomsmedlemskab:

For 20 kr. pr. år kan unge være medlemmer af Kaj Munk Selskabet og kan få Munkiana i digital form. Ungdomsmedlemmerne har stemmeret fra det fyldte 18 år.

Julegaveidé:

Bestyrelsen for Kaj Munk Selskabet opfordrer medlemmerne til i anledning af den forestående jul at give familiens unge mennesker et ungdomsmedlemskab af 'Munkiana'.

**Gense foredraget om
Kaj Munks modstandsdigte fra sidste års seminar i Vedersø på Kaj Munk
Forskningscentrets YouTube kanal.**

**Se www.kajmunk.hum.aau.dk eller
youtu.be/02ZB4ALjJh0**

Forsiden: "Kaj Munk som ung Præst i Vedersø, Oktober 1924".

Kilde: <http://www.danskkulturarv.dk/kb/kaj-munk-i-veders%C3%B8-1/>.

Fotograf ikke kendt.

Indholdsfortegnelse

Jon Høgh: Om dette nummer af Munkiana	5
Jens Kristian Lings: Jørgen D. Grønbæk	6
Helga Hugdal Ødum: Kaj Munk og Sorgens vinger	7
Knud Erik Andersen: Den illegale presse i Norge	12
Jon Høgh: Kaj Munk - nogle vestjyder og vestjyske steder	13
Kaj Munk: Samtale med Jesus	23
<hr/>	
Teateranmeldelse:	
Svend Aage Nielsen: Anmeldelse af: Hassan Preisler: <i>Martyren Munk</i>	26
<hr/>	
Forskningsartikler:	
Christian Grund Sørensen: Kaj Munk - modernitetens prædikant II	28
Knud Erik Andersen: Kaj Munk og skolen	36

Om dette nummer af 'Munkiana'

Af Jon Høgh

I juni 2017 døde læge og mangeårigt medlem af Kaj Munk Selskabet Jørgen D. Grønæk. Ved sin død var han Selskabets revisor; men han har også igennem fire år beklædt den nok så tunge post som Selskabets dygtige og meget samvittighedsfulde kasserer.

Forfatteren Jens Kristian Lings skærer ham en smuk minderune i dette nummer af Munkiana.

Kaj Munk var meget optaget af Norge – og navnlig af nordmændenes ulige kamp mod den tyske besættelsesmagt. På en rundvisning, som jeg forestod i Kaj Munks Præstegård i sommeren 2015, deltog blandt mange andre den norske herboende forfatterinde Helga Hugdal Ødum, som udviste stor interesse for digterpræsten. Da jeg mener, at vi trænger til at høre en norsk stemme i vort tidsskrift, opfordrede jeg hende til at skrive en artikel. Den foreligger her under titlen '*Kaj Munk og sorgens vinger*', hvor hun navnlig fokuserer på, hvad den lille dreng Kaj Munk tidligt mistede af uvurderlige skatte i form af en mor og far.

Knud Erik Andersens lille artikel '*Den illegale presse i Norge*' er en opfølgning af hans store artikel *nb.no/nbsok* i Munkiana nummer 60.

Den 16. september i år havde '*Vennekredsen for Kaj Munks Præstegård*' arrangeret en bustur for 52 tilmeldte personer fra hele landet rundt til nogle

vestjyske destinationer, der ved de mennesker, som i sin tid levede og virkede her, havde stor betydning for digteren, præsten, jægeren og ikke mindst mennesket Kaj Munk.

Artiklen '*Kaj Munk – nogle vestjyder og vestjyske steder*' beskriver et vigtigt udpluk af stederne og menneskene.

I Vedersø Kirkeblad, 12. årgang, juni-juli 1971, nr. 4 ved den legendariske sognepræst Christian Overgaard har jeg fundet Kaj Munks dialog med Jesus, som han vistnok skrev i 1926.

Dialogen, der før kun har været bragt i omtalte kirkeblad, er værd at læse i forbindelse med Christian Grund Sørensens forskningsartikel '*Kaj Munk – modernitetens prædikant. II*'.

Ligesom forgængeren, '*Kaj Munk – modernitetens prædikant: Nye spor*', som bragtes i Munkiana nr. 60, bidrager den til at introducere Kaj Munks prædikener, som findes online i Studieudgaven, www.kajmunk.aau.dk

I år har '*Det Flydende Teater*' rundt i landet opført Hassan Preislers drama '*Martyren Munk*' – således også i Kaj Munks Præstegård den 24. og 25. august 2017.

Peter Øhrstrøm omtalte det i sidste nummer af Munkiana, hvor han bl.a. kom ind på, at stykket har medvirket til, at der igen i Danmark bliver stillet skarpt på Kaj Munks liv og virke.

Forfatteren Svend Aage Nielsen, der er en stor kender af Kaj Munk, hans tænkning og arbejder, giver i sin anmeldelse sit bud på stykkets kvaliteter og udokumenterede påstande.

Den afsluttende forskningsartikel i dette

nummer af Munkiana, 'Kaj Munk og Skolen', er skrevet af Knud Erik Andersen, der efter at have forsket i Kaj Munks syn på skole, religionsundervisning og opdragelse kan konkludere, at Munks

tænkning var af national-konservativ-religiøs art, og at han, grundet netop i hans konservative indstilling til tingenes tilstand, ikke ønskede en nyskabende pædagogisk tænkning.

Jørgen D. Grønbæk

Af Jens Kristian Lings

Jørgen D. Grønbæk.
Foto: Elsebeth Dyekjær Kruse.

Kaj Munk Selskabets mangeårige medlem, Jørgen D. Grønbæk, døde den 28. juni 2017 på Hospice Limfjord. Han blev 95 år.

I den tid, jeg var formand for Kaj Munk Selskabet, var Jørgen i årene 2003-07 Selskabets udmærkede kasserer. Uden at jeg vil forklejn nogen, var han den bedste af de kasserere, jeg fik lov at arbejde sammen med. Der var perfekt orden i alle hans regnskaber.

Jørgen var uddannet læge og havde i mange år egen praksis. Han var et fint, varmt og stærkt troende menneske, hvad der i høj grad prægede hans liv. Han kæmpede for kristendommens fremme. Især i årene som pensionist

bombarderede han i perioder avisredaktioner med artikler om det ondes kamp mod det gode, om Satans kamp mod Gud. Også politiske spørgsmål blandede han sig ofte i. Kaj Munk var ham en stor inspirationskilde.

Jørgen var elev hos min far i Haunstrup Skole. Som dreng lyttede jeg til, at far inde i sit kontor gav privat undervisning i violinspil til to unge mænd. Det var Jørgen og hans bror, Didrik.

Resten af sit liv var Jørgen uadskillelig fra sin violin. Ved mindesammenkomsten efter sin kones begravelse fortalte han, at han hver aften havde spillet lidt for hende, inden de lagde sig til at sove. Derpå spillede han et par salmer for os. Det var bevægende.

Da min kære Vera lå for døden i Vejle i 2006, kom Jørgen pludselig kørende fra Skive for at spille for hende. Hans spil greb os om hjertet.

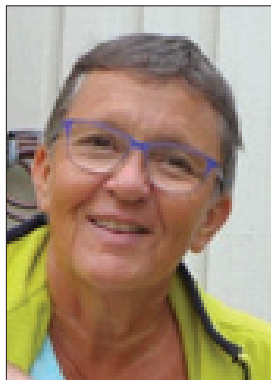
Vi er mange, der har mistet en god ven, og Kaj Munk Selskabet har mistet en af sine mest trofaste støtter.

Æret være mindet om Jørgen!

Jens Kristian Lings

Kaj Munk og sorgens vinger

Af Helga Hugdal Ødum

Helga Hugdal Ødum.
Norsk herboende forfatter.

Jeg har holdt på med en artikkel om Kaj Munk den senere tid. Og jeg har skrevet og skrevet av, vært påpasselig med kildehenvisninger, notert setninger og sidehenvisninger på utallige små lapper og i marginen på mine bøker, lest, ledd og grått – som man må i møte med Kaj Munk.

37 bøker av og om ham ligger strødd rundt i vårt gamle hus akkurat nå. ”Oj! Så mye Kaj Munk for tiden!” utbrøt en venninne som var innom. Rett skal være rett: Fem av bøkene er lånt hos andre. De øvrige er mine, og bærer preg av det. Utropstegnene i marginen er utallige (mannen var jo et oppkomme av humor og uventede formuleringer), mine NB! i marginen likeså.

Jeg har en tid hatt opplegget klart. ”Helt fri - helt seg selv” sto det øverst på første ark. Jeg skulle videre skrive om tro og Munk som predikant og prest, hans

humor, hans kamp for menneskeverdet og ikke minst det ufødte liv, hans forhold til det jødiske folk, naturen og så videre. Jeg hadde ikke tenkt å gå inn i hans mange skuespill eller hans uvurderlige og modige innsats under krigen. Jeg ville ha fokus på det store, levende, ufattelig begavede, vidtfavnende, interesserte, spontane (på godt og vondt) og varme mennesket og sjelesørgeren Kaj Munk.

Plutselig måtte jeg legge alt arbeidet til side en dag. (Men helt ærlig – og det skal vi være – håper jeg at jeg kan få brukt noe av stoffet ved en senere anledning, i Danmark eller Norge). Men altså: Jeg ble stanset for en annen vinkling, og den berører meg så dypt at jeg skriver med tårer. Jeg må først og fremst skrive om den lille Kaj.

Etterhvert som jeg har lest andres Munk-historier, vurderinger og også nedvurderinger, dessverre, har jeg savnet kapitler og bøker om betydningen av alt det han måtte gå igjennom som liten. Han blir både hardt og mykt vurdert, forklart, bortforklart og delvis ”diagnostisert” uten at det løftes fram hva den helt unge gutt måtte gjennomleve, forsake og forsonse seg med.

Ja, visst vet vi mye mer om psykologi og slikt i våre dager. Men jeg forundres allikevel over den svake innsikt eller interesse for disse svært viktige år av hans liv. Nå må jeg tilføye at det kan være skrevet grundig om dette i Danmark uten at jeg har fanget det opp.

Helt siden jeg først lærte litt om Kaj Munk, har han berørt meg. Siden har interessen vokst og vokst. Og da jeg flyttet til Danmark og Thyholm for seks år siden, fikk jeg anledning til å kjøpe

mange gamle bøker i gjenbruksbutikker, og også noen nyere i Vedersø. Og jeg har lest. Og lest. Og Kaj Munk fyller mer og mer – fordi han var den han var.

Jeg takker min Gud for Munks Kristusvitnesbyrd, for hans ufattelige energi og vide interessefelt, hans sannhetstrokap, hans mot og originalitet. Han måtte være den han var – for å kunne utrette det han skulle. Ja, visst fins det setninger og påfunn som man kan sette parentes rundt eller sette strek over. Men hvem av oss har ikke gjort for mye eller for lite i enkelte sammenhenger – hvis vi lar lyskasteren avdekke det hele?

Angående Munks bakgrunn, teologisk, og min:

Jeg vil innledningsvis nevne at jeg også selv har vokst opp med konservativ kristendom, i Norsk Luthersk Misjons-samband, på flere små steder ved Trondheim i Norge. Jeg kjenner selv spenningen mellom forskjellige utslag av, og meninger om, inderlig tro, og føler at også jeg har måttet finne min egen vei.

”Hvor meget jeg end har skrevet, har jeg kun søgt at skrive det ene Ord Kristus”, sa Kaj Munk i et intervju i januar 1940. Jeg er dypt berørt av den samme Kristus, og har arbeidet i flere av de kristne organisasjonene. I Norge har jeg tidligere vært aktiv i Livsrett og Menneskeverd, og har også hele livet vært spesielt opptatt av jødernes skjebne. Når jeg i tillegg har hatt en oppvekst som har bidratt til at jeg er et utpreget natur- og friluftsmenneske, og vi vet at Munk var glad i Norge – ja, så føler jeg at jeg på noen få områder er en bitteliten, fjern slektning av vår felles Kaj Munk.

Som medmenneske og medvandrer, først og fremst, men også som diakon og prestevikar, har jeg lyttet til mange livshistorier. Og jeg er berørt og opptatt av at mange bærer mye. Også **for** mye av og til. Ofte kan jeg danne meg et bilde, uklart riktignok, av mulige årsaker til at den eller den ble som de ble, og gjorde som de gjorde. Og jeg sier ofte, delvis også for å mildne andres raske slutninger og kritikk, at ”det er alltid mye vi ikke vet”. Jeg har dessverre mange eksempler på at også jeg selv har vært for dømmende i mitt indre overfor en som kunne oppfattes som arrogant eller nedlatende, men som ”bare” var beskjeden/forknytt, veldig usikker i situasjonen eller lammet av sorg. Det er alltid så mye vi ikke vet.

Kaj Munks opplevelser de første seks år er usedvanlig tunge og krevende, og på mange måter (med)bestemmende for hele hans liv. Intet mindre.

En ting er å miste sin far før du er 1 år og 7 måneder gammel, og deretter leve med din mors dype, dype sorg. **En** ting er å leve med sin mors sykdom, og så miste henne også mens du kun er fem år. **En** ting er å bli flyttet inn til faster og onkel, de kjære slektninger, når din verden er borte, for så å bli flyttet ut igjen... **En** ting er å bli plassert hos en moster du ikke kan komme overens med, og skulle leve og innrette deg hos henne og bonden hun tjente hos i Skørringe. Mens du savner og sørger, og ikke vet annet enn at dette skal vare ved og vare ved...

Kaj Munk opplevde **alle** disse svære prøvelser før han hadde fylt seks år. **En** av dem hadde vært rikelig for et barnesinn, også om trøsten og forståelsen var der på samme tid. Da kunne barnet ha

snakket om sorg, savn og bekymringer, og barnet kunne ha snakket og fått korrigert i ettertid. Kaj Munk opplevde alle, som sagt. Og jeg makter nesten ikke å ta det inn. Han var fem år, og hadde nok få eller ingen nødvendige samtaler og muligheter for forløsende, lindrende gråt. Mens han skriver sine memoarer, kan han fortsatt kjenne at ”min Skuffelse sidder i Kroppen paa mig endnu” over at tante og bonden i Skørringe narret ham så grundig en gang. En bagatell? Nei, jeg er ikke så sikker på det. Jeg tror det var lite trygghet og følelse av å bli forstått, og det var muligens noe latter på hans bekostning. Dette siste er direkte ødeleggende når den grunnleggende trygghet mangler.

”Jeg var ikke tilpas”, skriver Kaj Munk nøkternt om denne tiden, etter først å ha slått fast at ”Mors Søster, Tante Marie, havde slaadet en Klo i mig.” Man skal ikke være mye psykolog for å ane **litt** av den dype ensomhet og den skade bare dette siste gjorde hos en liten gutt som hadde levd med en kjærlig, elskende mor tett på. Hvem skulle han gå til med sine tårer og sine spørsmål? ”Gudskjelov at jeg havde Gud med mig. Han overbragte velvilligt hver Aften min Hilsen til Far og Mor, og om Dagen passede han paa mig som en Smed.”

Munk er ellers i sitt forfatterskap og i sine utallige brev hurtig til å skrive ting på en morsom måte, så vi må smile litt, uansett alvor forøvrig. I hans setninger om denne tiden er det ikke plass til humor eller morsomheter som kan tenkes å dempe innholdet. Samme hvor mange ganger jeg har lest dette, får jeg vondt når jeg leser det. ”Jeg var ikke tilpas.”

Så fikk han da endelig komme til sin mors kusine Marie og hennes Peder, som skulle bli hans andre sett med mor og far. Hans egen mor hadde snakket med Marie og uttrykt ønske om denne løsningen før hun døde. Og allikevel...

Dette var også nytt, og han kom med hele sin indre ”bagasje”. Hvor mye fikk han snakket om mor og far i himlen? Hvor mye fikk han grått over det som hadde vært tungt, ensomt og trist i Skørringe? Hvor dyktige var disse velmenende, nye foreldre når det gjaldt å ”lese” en liten gutt og hans tanker og adferd? Jo, han husket at ”Onkel Munk og Tante Marie – alltid havde haft noget godt med til mig i Maribo”. Det var da noe. Og det var viktig, for her lå det et **håp** om lettere dager. Tiden i Skørringe må ha vært så helt uten håp...

Jeg tror ikke at han nå fikk oppleve en snipp-snapp-snute-fortssettelse.

Men alt ble **bedre**, og det er viktig. Og mye ble **godt** og mer enn det – ikke minst etterhvert. Men han er ærlig om at hans nye mor, som han ble så inderlig glad i, var ”som saa ofte med trætte Mennesker, uden egentlig Følelse for Børn”.

Marie hadde født en død gutt den 13.mars 1897, og tok nesten sin død av det, både fysisk og psykisk. Det blir skrevet flere steder at hun aldri riktig kom over at hun ikke selv hadde født Kaj. Men hun ble mor med stor M for lille, tynne Kaj Harald Leininger Petersen, som han da het.

Hans nye far, som hadde et lettere sinn enn sin kone, var ”lystig og overfladisk”, ”hurtig i Arbejde og hurtig til at blive træt af Arbejdet”, ”hurtig til Vrede, hurtig til Glemsomhed” og ”glad for Dyr, glad for Børn”. Peders mor, bestemor Trine, ble også veldig viktig for Kaj.

”Gamle Bedste! Der var utrolig Plads i mit lille Hjerter til Kærlighed, det trengte saadan, og tænk, at jeg skulde træffe dig, der var Storleverandør!” ”De bedste Stunder man havde, det var Aftenerne, de Aftener, naar Far og Mor var ”bedt bort”. Saa var Bedstemor og jeg ene hjemme. Vi hyggede os med Bøgebrændet i Kakkelovnen, hvor Æblerne sydede paa hver sit Stykke Papair af Nakskov Tidende. Bedstemor sang og fortalte, og jeg fortalte, og lykkeligst var vi, naar jeg kunde faa Bedstemor til at slaa Næven i Forklædet og udbryde: ”nej, nu har jeg aldrig hørt saa galt.” Det var hendes Udtryk for den højeste Forundring, i hvad det saa gjaldt.”

Og Kaj Munk fortæller om både godt og vondt (ikke minst at han skal presses til å lære å lese!), og han ”storkede rundt paa tynde, 6-aarige Ben og var – Godsejer” og hadde det bra.

Og samtidig: ”Sugede det trods alt sommetider under Hjerteroden af Længsel efter den rigtige Mor, saa havde man jo Vorherre i sin Aftenbøn; slog heller ikke han til, og man stod og var saa fattig, saa kom Mis og skød Ryg og spandt og strøg Siden mod et Skinneben og forlangte Kærlighed af en, der følte sig helt udgaaet for Kærlighed og nu pludselig opdagede, han ejede en Masse til at forære bort i Stryg og i Klapp.

Og havde man været ”sær” og var blevet knebet og var søgt ud i Graad og Nød, saa stod der et helt Kompagni Kør med godlidende trofaste Øjne, fulde af Trøst; og saa kom Hunden farende og raabte: Vi trænger visst til at faa os en Tagfat, vi to. De gode Dyr! De gode velsignede Dyr! Saa længe vi har dem, kan det aldrig blive helt galt at være

Menneske.” (Foraaret saa sagte kommer, Westermann, København 1944).

Niels Nøjgaard, Munks nære venn og den som holdt talen i Munks begravelse, skriver:

”Unægtelig blev han usædvanlig tidligt og ofte konfronteret helt personligt med døden. Jeg tror, at sansen for modspillet mellem liv og død var noget oprindeligt hos ham, men den skulle naturligvis ikke mindskes af de erfaringer om dødens stærke plads i livet, som han fik gang på gang lige fra barn.

Sin faders død kendte han kun fra morens beretninger, og hendes død indtraf så tidligt, at den fem-årige nok kunne mindes den og sin egen kortvarige voldsomme sorg, men nogen varig katastrofe blev den ikke, optaget som han straks blev i kendte og omsorgsfulde slektingers hjem, først fasterens, siden det Munk’ske.

Og her i det nye barndomshjem begyndte så den lange række af dødsfald, som gik ham på ikke blot en kort stund, men livslangt.” (Niels Nøjgaard: Mest lever vi når vi dør, Aros 1973).

Av det jeg tidligere har skrevet, går det tydelig fram at jeg er dypt uenig i Nøjgaards ”konstatering” av hvor lite alle tap og omskiftelser har virket inn på Kaj Munk. Det er også umulig å vite hvorvidt Munk hadde en ”oppriinnelig” sans for ”modspillet mellom liv og død”. Hans start på livet ble som den ble, og var med på å gjøre Kaj Munk til den han var. Ja, han var urolig og uvanlig energisk, dramatisk, tviholdt på det gamle og trygge på mange måter. Og jeg

tenker: Det er ikke det minste merkelig. Ja, han strevde med sitt Guds-forhold i ungdommen. Og igjen: Er det merkelig? Han kunne reagere veldig hardt på kritikk og følelsen av å bli misforstått eller direkte hånet. Er det merkelig?

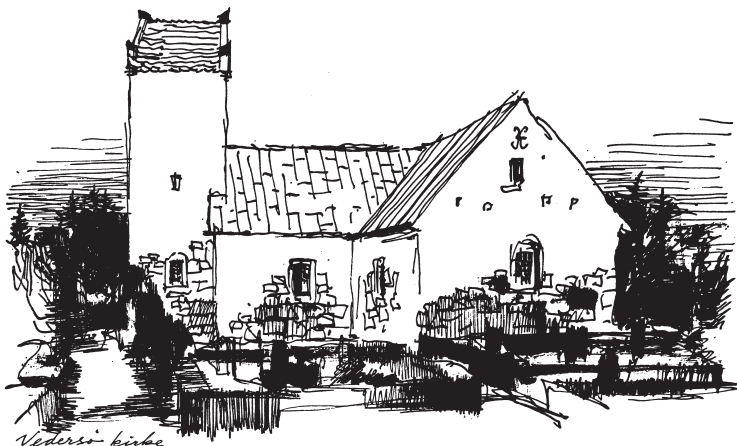
En gutt på fem år tenker mye. Veldig mye. Kaj Munk tenkte nok **minst** like meget og dypt som en vanlig gutt på fem år, for å si det forsiktig. Morens død, for å ta det verste, må ha vært et indre jordskjelv som varte i lang tid og som satte sitt preg på Kaj Munk for resten av hans levetid. Og det kom flere, og flere, som også Nøjgaard skriver.

Det utrolige er at Kaj Munk kunne bevare så mye glede, livsappetitt, tillit til andre, humor, takknemlighet, trygghet i Gud, naturglede, lekenhet, frimodighet, selvbevissthet. Han var **både** hardt prøvet **og** på en spesiell måte benådet og velsignet, og han ante det selv. Og han følte forpliktelsen til å gjøre det han var utvalgt til å gjøre her på jord.

Min overbevisning er at nettopp det han dessverre måtte gå igjennom som barn, var med på å gjøre ham **så** spesiell, **så** verdifull, **så** brennende, **så** annerledes, **så** fri – **så helt seg selv**.

Og han var fri og ærlig nok til å forandre mening når han så at han hadde tatt feil. Han hadde ikke en usunn stolthet som hindret retrett eller kamp på ny arena. Det var sannhet som gjaldt, ikke hans stolthet eller rykte. Han var en Guds gave til vår jord. Men mitt mors- og bestemorherte blør for den ensomme, sørgende, lille Kaj, som fikk så stort et pensum i livets skole.

Hva gjør jeg så med alle de viktige og gode sitater som nå roper om plass og oppmerksomhet? Og alt det jeg arbeidet så flittig og så lenge med? Det må vente til en annen gang. Vi blir aldri ferdige med Kaj Munk.

Den illegale presse i Norge

Af Knud Erik Andersen

Under okkupationen i Norge eksisterede der op mod 300 illegale blade. Et væsentligt udvalg af bladenes artikler findes i ”Norsk presse under hakekorset” ved Trygve Hirsch. Tell Forlag, Oslo, 1945. Hermed anbefalet på det bedste.

Et bolværk mod den nazistiske propaganda

Den frie presses hovedopgave var at sprede sande meldinger om krigens gang og samtidig fungere som et bolværk mod den nazistisk løgnpropaganda. På mange måder blev bladene en nødvendig forudsætning for en effektiv, organiseret modstand.

Bladene begyndte at komme længe før, tyskerne fandt det nødvendigt at beslaglægge radiomodtagere, hvilket skete i efteråret 1941, men - noterer jeg - de første blade var rene lejlighedsskrifter.

Snart kom bladene i større oplag. Således kom et Oslo-blad i et oplag på 5000 i 1941. Det var inddragelsen af radiomodtagerne, der fik antallet af illegale blade til at trykke.

Den illegale presses betydning i Norge, ser man måske bedst ved at registrere NS’ medlemslister. Selv om medlemstallet blev tidoblet i tidsrummet 1940 – 1944, udgjorde det på intet tidspunkt mere end 1,5% af den samlede befolkning.

Omtales Kaj Munk i den norske illegale presse?

Jeg kendte ikke tidligere eksistensen af ”Norsk presse under hakekorset”, men et møde med en gymnasielektor fra Hamar i sommeren 2017, hvis far var biskop under krigen og blev sat fast af

tyskerne, ledte mig på sporet. For mig interessant fordi jeg gerne ville tættere på den illegale norske presse. Hvad skrev den om, hvordan behandlede den indenrigsnyhederne, herunder advarsler mod angivere og lignende af stor betydning? Og selvfølgelig: *Var Kaj Munk et navn, som fandt plads i norsk illegal presse?*

Jeg skal her holde mig til Kaj Munk; resten får blive i min skrivebordsskuffe.

London Radio

Kaj Munk var ikke ukendt i Norge og dukker op i den illegale presse. Således fx i bladet ”London Radio” der onsdag den 12. januar 1943 gengiver Munks digt til Norge: ”Ja, vi elsker dette Landet/ Aldrig nogensinde, Norge/har vi elsket dig som nu./Skildt, forenet, atter adskildt./ nu ved Prøvelsen atter forenet/ skal fra nu av vi to Riger/ leve i hinandens Hu.”

Samme blad gengiver i en to-siders artikel Kaj Munks gennemgang af ”Et norsk dikt om Norge”. Et norsk hyldsteddigt til landet, som også har Kaj Munks varme følelser. ”Jeg mindes ikke i aarevis at have oplevet positivere kunst ... et fortumlede mesterverk.” Munks to-siders artikel blev skrevet aftenen før han blev myrdet, oplyser ”London Radio.”

Mordet på Kaj Munk omtales naturligvis også. Og det under overskriften ”Nytt mord”. ”Den danske dikteren Kaj Munk er nylig myrdet av 4 ”ukjente menn”. Ingen er i tvil: ”Den ukjente morder” heter Heinrich Himler.”

Kaj Munks navn dukker kun sporadisk op i den norske illegale presse, men som her dokumenteret, så var han der.

Kaj Munk - nogle vestjyder og vestjyske steder

Af Jon Høgh

I denne artikel fokuseres på nogle af de mennesker og steder i det vedersøske lokalområde, som havde stor betydning for digteren Kaj Munk.

Johan fra æ Havbjerg

Kaj Munks allerbedste jagtkammerat var den fattige fisker, redningsmand, landmand, tækkemand, jæger, tømrer, murer, kort sagt: altmuligmand Johan Kjærgaard, der boede alleryderst ude i Klitten eller Havbjergene, som Klitten kaldtes i tidligere tider. Kaj Munk kaldte ham i en stor mindeartikel i Jyllands Posten den 26. januar 1936 *Johan fra æ Havbjerg*.

Munk deltog i følget til Johans begravelse på Husby Kirkegård, der forrettedes af sognepræst og salmedigter K.L. Aastrup. Da han kom hjem, skrev han artiklen, hvor han hæfter sig ved, at en af de sortkravede fiskere pludselig gjorde et skridt hen til graven og gav sig til at holde en tale, der ord for ord lød sådan her: *'Johan havde jo altid et venligt smil, og det siger vi ham tak for; han var en god kammerat'*.

Johan Martin Jensen Kjærgaard fødtes den 30. juni 1876 i "Kjærgaard" *helt til nord i æ klitter*, som hans svigersøn, Aksel Tornvig, beretter.¹

¹ Aksel Tornvig: *Noget om Johan Kjærgaard og hans hus*. Vedersøg Kirkeblad. 31. årgang. Juni-September 1990. Nummer 4-5.

Aksel Tornvig fortæller endvidere, at på Johans tid – altså dengang Kaj Munk havde sin gang her – lå den lille klitgård og dens tilkomne udhuse fuldkommen åben i landskabet uden omkransende beplantning til at tage af for den buldrende vestenstorm. Det gjaldt også for dens omkring 6 tønder land jordtilligender, hvoraf kun halvdelen var opdyrket, mens den anden halvdel henlå som hede, og som Johan solgte ud af til sommerhusgrunde for 250 kr. pr. styk.

Johans hus eksisterer stadigvæk, men i en i længden udvidet udgave.

Munk og alle andre kom ind fra syd gennem en lille gang på tre kvadratmeter. For enden af gangen stod en stor ovn. Inde i stuen fandtes i nordøsthjørnet en kakkelovn. Om den fortæller Munk i artiklen, at den blev taget ud om sommeren for at give bedre plads.

Aksel Tornvig fortæller herom, at en kakkelovnsforhandler, der havde sommerhus i Klitten, var i besiddelse af nogle gode brugte kakkelovne. Næsten hver sommer kom han og hjalp Johan med at nedtage kakkelovnen, som han tog med sig. Efter sommeren, og når efterårskulden så småt begyndte at lade sig mærke, kom han igen til Johan med en "ny" brugt varmegiver, som nu blev sat op.

Ellers stod herinde i stuens sydøsthjørne Johans ravsliber, der var en boremaskine, som han selv havde fremstillet af en symaskine. Ved den sad han og sleb og polerede. Den del af stuen var altid hvid af støv – det samme var Johan, *når han ret var ved det*, fortæller Aksel.

I den trange stue var også, opstillet mellem vinduerne, en slagbænk, der var til at trække ud, med plads til tre børn, og et bord og en enkelt stol. Mod vestvæggen stod en dobbeltseng og ved dens ende en vugge, som han selv havde fremstillet af inddrevet drivtømmer.

Johan var gift to gange. Først med Dorthea, der døde i 1916 på Epidemihuset i Holstebro, og anden gang med Marie. Med de to kvinder havde Johan i alt 18 børn. Når et af dem blev vågen om natten og gav grådkvalte lyde fra sig – eller måske var det hunden 'Bob', som gerne lå i vuggen sammen med dem – der gav sig i søvne, stak Johan en fod ud og gængede med vuggen, så at den lille eller hunden atter kunne falde til ro.

Mod øst var der tærskelo og kohus med plads til en ko og en kalv og en fedegris og nogle høns. Derpå fulgte atter en lo med gulv af hø, der nogle steder var så tykt, at det, trods det var gennemtrådt, nåede helt op til stråtaget.

Mod vest havde Johan engang optømret et udhus af træ. Dets midterste del optoges gerne af lyngtørv til vinterens varmekorbrug. Ellers havde Johan får i den ene ende, mens han i den anden ende, havde indrettet et værksted med høllebænk, hvor han med sin hånd og ved hjælp af gode arbejdsredskaber omdannede mange ilanddrevne vraggodstømmerstykker til fiskerbåde eller pramme, et skibsværftshåndværk, som han havde lært hos en farbror i Torsminde. Johan mestrede også af det ilanddrevne at fremstille nyttige brugsgenstande som senge og vugger.

Da Lise og Kaj Munks ældste barn, datteren Yrsa, skulle fødes, kom Munk på besøg hos Johan for at spørge, om han kunne låne hans vugge. Så siger Johan: *'Det er e't så godt. A hå'r sjel brug for 'en om lidt'*. Det havde Munk forståelse for, når han betragtede Marie. Så spurgte han: *'Johan, kan du ikke lave en til mig?'* For at drille svarede han, at det hverken

Johans hus i 'æ Havbjerg', som det tager sig ud i dag. Det er udvidet i sin længde, siden Johan og hans store familie beboede det. Foto: Lisbeth Lunde Lauridsen.

ville eller kunne han. Men han lavede den jo alligevel, og da den stod færdig, spurgte han Munk om, hvilken farve den skulle males i. Hertil svarede Munk, at den skulle være så himmelblå, som himlen aldrig nogensinde havde været før. Vuggen blev aldrig malet, og den står stadigvæk i det smukke naturtræ i Kaj Munks Præstegård.

Kaj Munk skriver om Johan, at skønt han aldrig var rigtig rask, kendte han ikke til dårlige nerver eller irritabilitet. Han tog altid imod livet, som det kom. Brødet, det daglige brød, skulle efter hans opfattelse komme af det gode humør, skriver Munk om ham. Det hele skulle nok gå, når, og netop fordi, der var ål nok i søen og helt i fjorden og torsk i havet og harer og ræve i klitterne, inddrevet rav, som han selv eller børnene indsamlede, og som der kunne laves de fineste smykker af, og planker, som drev ind, og som nogen, som nu Munk selv, ville have lavet en vugge af, andre en båd.

To jægere og hunden Bob i æ Havbjerg - Kaj Munk og Johan Kjærgaard, i hvert deres jagtantræk!

Johans redelighed kendte ingen grænser. Jægeren Kaj Munk fortæller med begejstring herom i jagtbogen 'Liv og glade Dage': *Vi var tre en gang på jagt efter en ræv på hans terræn, den blev skudt for min hund, og Johan fik siden solgt den for 15 kroner og kom med de 5 til mig en dag: "for der tilkommer jo hver af os en tredjepart"*.

Lune besad han også. Munk fortæller: *Da han ikke længere kunne få bøssen til skulderen – det var i november engang, jeg besøgte ham. "Lad dog være at tage bøssen med", sagde hans kone til ham, "du kan jo ikke engang sigte på ræven". "A kan da altid forskrække ham", sagde Johan og lo.*

Kaj Munk erindrer også, at de engang fulgtes ad på en plantagesti, og Johan med ét opdagede, at der var blod i sporet: *'Her er der minsandten skudt på ham!'*, udbød Johan og greb Munk i armen. Derom skriver Kaj Munk: *"Dette greb i armen – jeg glemmer det aldrig, det var et af mit livs begivenheder, et ridderslag: Jeg var nået at blive ven og kammerat og ligemand med husmanden Johan i æ Havbjerg"*.

Johan døde den 18. januar 1936 kun 59 år gammel. Han havde lige bedt Marie om at hente avisen til ham. Da hun kom med den, sad han i sin stol og var død.

Karl Lauritz Aastrup og Kaj Munk

Det 20. århundredes største danske salmedigter, sognepræst i Husby lidt nord for Vedersø, Karl Lauritz Aastrup har skrevet, oversat og bearbejdet henved 800 salmer. I Den Danske Salmebog er han repræsenteret med ikke mindre end 21 originale og én bearbejdet salme, der er blevet hans kendteste og mest elskede, *'Du gav mig, o Herre, en lod af din jord'* fra 1945.

Aastrup er født i 1899 i Ulfborg, hvor hans forældre, Mariane og Hans Jacob Aastrup havde en mode- og manufakturforretning. Som 24-årig teologisk kandidat kom han i 1923 til Husby som sognepræst. Munk kom til Vedersø nogle måneder efter i 1924. I sin store erindringsbog fra 1999 fortæller Aastrup på 25 sider om sit forhold til Kaj Munk, der i mange år var meget anspændt og aldrig blev helt godt.²

Efter at Munk var blevet indsat i embedet i Vedersø søndag den 1. juni 1924, roede K. L. Aastrup over søen, der forbandt deres sogne, for at lykønske ham. Munk sad alene i en næsten tom stue og virkede meget modfalden. Få dage senere måtte Aastrup i embeds medfør henvende sig til ham for at bede ham sende en dåbsattest og nogle blanketter, som han havde brug for. Men Munk havde ikke sørget for at indkøbe attestblanketter – i stedet for afskrev han på siden af en skriveblok forældre- og faddernavne, som han derefter tilsendte kollegaen i nabosognet.

Da Munk var blevet berømt, hændte det ofte, at Aastrup uden for sognegrænserne

blev spurgt, om han ikke var nabopræst til Kaj Munk? Efterhånden kom det spørgsmål til at irritere ham, måske fordi han anså sig selv for at være en større lyriker end Kaj Munk, hvorfor han burde være lige så kendt. Til det stillede spørgsmål vænnede Aastrup sig snart til at svare: *"Nej, det er Munk, der er nabopræst til mig"*.

I begyndelsen af deres embedsperioder var de ofte sammen. Engang var de sammen ved Vesterhavet, hvor det blæste kraftigt. De gik ned med ryggen mod havet for ikke at få sandet i øjnene. Munk var ret betaget. Så bøjede Aastrup sig ned og tog en håndfuld ral op og sagde: *"Så skulle De være her, når det knyger med det her!"* Munk spurgte lidt uvis, om det kunne storme så voldsomt, og Aastrup sagde: *"Hvordan skulle de sten ellers være kommet herop?"*

Om *'Ordet'* fortæller Aastrup: *"Engang kom han og kastede sig dødsensfortvivlet i min gyngestol. Han havde været til stede, da amtslægen fra Ringkøbing havde prøvet på barnets bekostning at redde en ung mors liv. Hun var død, da han troede, det hele var vel overstået. Det er overflødigt at gengive hans skildring af begivenheden og hans egen følelse af magtesløshed over for den. Det står ord til andet at læse i skuespillet *Ordet*."*

Det er en mørk og dyster, en tragisk historie. Men de oplevede også sjove stunder sammen: Engang gik de med deres jagtvåben en tur, måske i Husby Klitplantage. De fulgtes ikke ad, for Aastrup holdt af at gå i et adstadigt roligt tempo, mens Kaj Munk altid småløb. Pludseligt hørte Aastrup, at et skud fyres af; derefter at Munk råbte: *"Aastrup,*

² K.L. Aastrups erindringsbog er hovedkilde til dette afsnit.

Aastrup, skynd Dem at komme!"

Husbypræsten troede vel, efter skuddet og råbet at dømme, at der var sket en ulykke. Da han igennem grantykningen nåede frem til sin kaldsbroder og medjæger, stod denne med et glansbillede forestillende en engel, som han havde fundet på skovstien. Det var glansbilledmotivet, der havde fået ham til at skyde op i luften og kalde. *"Jeg fik den! Jeg fik den! Jeg har skudt en engel!"*, meddelte han begejstret den stakåndede Aastrup.

Blandt andet den hændelse, som Aastrup dybest set ikke har brudt sig om – og med den flere andre hændelser – gjorde sit til, at jagtfællesskabet med Kaj Munk ebbede ud og ophørte.

De to digterpræster forstod kort og godt ikke hinanden. Den ene havde en fandenivoldsk humor, som han udlevede. Den anden besad ikke så meget som et anstrøg af gnist til humor. Når sådanne to modsætninger mødes, skal det gå galt.

Og det gjorde det.

Munk og Aastrup var af og til meget uvenner og så ikke hinanden i længere tid. Første gang var på en køretur. I deres første tid som nabopræster arrangerede de ofte fælles køreture ud i det blå. Aftalen mellem dem var, at den, der lagde bil til, havde overherredømmet, det vil sige, at han bestemte. Aastrup og hans kone, Vibeke, kørte mod Vedersø Præstegaard, men ved den hullede og meget ujævne grusvej, der fører fra den større vej op til præstegården, havde Aastrup sat sin hustru af for at skåne hende for dens huller og ujævnheder, idet hun var i 7. måned. Munk havde kun latter og spøgefulde bemærkninger til

overs for Aastrups forklaring, hvad han nok også tog Munk ilde op.

De enedes dog om, at de skulle have en god dag ud af det i hinandens selskab. De kørte derfor, efter Munks latterudbrud og drillende kommentarer, af sted med Munk bag rattet i hans bil. De samlede den frugtsommelige Vibeke op for enden af grusvejen, og alle tre kørte videre mod deres mål, og de har sikkert fået en i hvert fald behagelig dag ud af samværet.

Da de efter udflugten kom tilbage og drejede ind på grusvejen, bad Aastrup Munk om at standse, så hans kone kunne stå af. *"Jeg skal vise Dem!"* sagde Munk og trådte på speederen, så vognen dansede fra hul til hul, og Vibeke hoppede på bagsædet. Planen var, at Aastrups skulle være blevet om aftenen til lidt mad og hygge. Men Aastrup var blevet gal, så de tog straks af sted.

Efter den hændelse gik nu to måneder uden samkvem mellem de to nabopræster. Men efter at Vibeke Aastrup havde født præsteparrets første datter, kom Munk sammen med pastor Okke Brodersen Gram i Tim for at se pigen. Aastrup fortæller, at han tog pastor Gram med *'for at undgå at blive smidt ud'*. Ordvalget er groft og meget sigende. *For at undgå at blive smidt ud!* Det lyder nærmest af tilstanden på en beværtning, hvor en af gæsterne gør sig så ud til bens, at han bliver taget ved og smidt ud.

Nej! De kunne ikke sammen, det 20. århundredes største danske salmedigter og det 20. århundredes største danske dramatiker, nabopræsterne K.L. Aastrup i Husby og Kaj Munk i Vedersø.

Men det blev værre endnu!

Lise og Kaj Munk blev gift i 1929. I august 1930 fik de deres første barn, datteren Yrsa. Aastrup aflagde straks besøg i Vedersø Præstegård ikke kun for at se pigen, men også for at tilbyde det dengang ikke så velbeslåede præstepar, at de kunne låne Aastrup-familiens barnevogn, som der ikke foreløbigt ville være brug for i Husby. Munk tog gladeligt imod tilbuddet. Men i efteråret 1932 fik Aastrup atter brug for barnevognen. Han ringede derfor til Munk og bad ham komme med den. Men det gjorde han ikke; derimod sendte han den til oplakering i Ringkøbing, så at den kunne tage sig smuk ud ved aflevering. Denne gestus gjorde pastor Aastrup vred, og han sendte Munk et skrappt brev, hvor han lod ham vide, at han nok selv *'skulle bestemme om vor barnevogn skulle lækkes eller ej'*.

Der gik nu ikke mindre end otte år, hvor de to præstefamilier ikke så hinanden.

Aastrup bar brænde til bålet, da han i et brev til Munk nedsablede dramaet *'De Udvalgte'* fra 1933, navnlig den episode i den lange 4. akt, hvor profeten Natan med lignelsen om den rige, der tager den fattiges eneste lam, åbner Davids øjne for den synd, som han har begået med Batseba. Aastrup lod Munk vide, at han havde forvrænget historien, og han tilføjede, at nok vidste han, at han var dygtig, *'men dog ikke så dygtig, at han kunne nedskrive en profets tale om næsten til en KFUK-sekretærs moralske opstød'*.

Munk sendte et hvast svar: *'Det havde jeg ikke ventet at høre af modellen'*.

Ude i Klitten er der et område, der kaldes *'æ Hummelmos'*. Her ligger nogle få

beboelser, som både Munk og Aastrup var i tvivl om, hvorvidt de lå i Husby eller Vedersø Sogn. Engang i 1936 lå en mand i *'æ Hummelmos'* for døden, og han ønskede at blive hjemmeberettet af Aastrup. Ikke længe efter blev hans søn meget syg, men han sendte bud efter Munk. Munk skrev så et brev til Aastrup, hvor han lod ham vide, at når sønnen havde valgt ham, og ikke Aastrup, måtte det være, fordi Aastrup ikke havde slået til som præst, da faderen lå syg. Til slut i brevet opfordrede Munk Aastrup til at søge sin afsked: *'Når man ikke kan ramme en hare, skal man holde op med at gå på jagt'*.

I december samme år havde Aastrup stencileret nogle af sine salmer i et lille primitivt hæfte. Han sendte et til Munk med dedikation. Som gengave modtog han et lille privattræk, som Munk havde ladet trykke i anledning af den forestående jul. Denne hilsen var også med dedikation, men kun til Aastrups hustru, Vibeke. Aastrup sendte bogen tilbage. I et medfølgende brev skrev han til Kaj Munk, at hvis han ikke kunne bekvemme sig til også at skrive hans navn, så burde han i det mindste have ladet være med at demonstrere det. Munk reagerede prompte: *'Hvis De har ønsket at ødelægge min juleaften, kan jeg glæde Dem med, at det er lykkedes!'*

I maj 1940 blev Aastrup udnævnt til provst. Dermed måtte de atter have med hinanden at gøre, men først kun på embedsvegne. Det begyndte bestemt ikke lovende. I sin egenskab af provst skulle Aastrup på kirkebogseftersyn rundt omkring hos præsterne i provstiet, således også i Vedersø Præstegård. Han skrev til Munk og foreslog en dato. Et

par dage senere meddelte et brevkort: *'Kirkebøgerne skal nok være der; men jeg er på jagt'*. De fandt naturligvis en ny dag, og da Aastrup på denne dag havde eftersat kirkebøgerne, spurgte Kaj Munk ham, om han i 1936 – 400 året for reformationen – havde hørt fra biskopperne. Nej, svarede Aastrup, det havde han ikke. Så fortalte Kaj Munk: *'De henvendte sig til mig om at skrive salmer til reformationsjubilæet, jeg svarede, at det kan jeg ikke, men min nabopræst kan'*. Skønt biskopperne ikke havde henvendt sig til ham, sikkert på grund af hans tidehvervske indstilling, glædede det Aastrup meget, at Kaj Munk havde foreslået ham, og forholdet mellem dem blev genetableret – men det blev alligevel aldrig så varmt, som det havde været før otteårskrigen udbrød.

Et par dage før julehøjtiden 1943 kom en tysk officer ind i Hans Jacob Aastrups forretning i Ulfborg. Han bad om en samtale, og da de var i enrum på kontoret, sagde han, at manufakturhandleren skulle lade en advarsel gå videre til sønnen i Husby og Kaj Munk i Vedersø. Han begrundede det med, at de begge var i fare og skulle passe på.

K.L. Aastrup tog over til Munk, og de drøftede sagen. De enedes om at se tiden an, fortæller Aastrup – de mente heller ikke, at de kunne tage ferie lige før juleaften.

Det er en atypisk meddelelse Aastrup bringer omkring det at se tiden an. Vi ved jo igennem den omfangsrige Munklitteratur, at Munk bestandigt vidste, hvad han ville og bestemt også ikke ville. Han satsede ikke på nogen seen-tiden-an.

Sidste gang, han udtrykte det, var i nytårsprædikenen 1944 i Vedersø Kirke,

hvor han i stærke vendinger angreb dem, der på flere måder og med fortjeneste af store penge for øje ydede den tyske besættelsesmagt hjælp både til opførelse af fæstningsværkerne mod englænderne og ved at sælge til tyskerne de æg og det flæsk, som arbejdsfolkene i byerne havde så hårdt brug for.

At hjælpe tyskerne kaldte Munk landsforræderisk færd, og de penge, som *'af råddent pengebegær'* indtjentes, betragtede han som *'judaspænde, der skal blive dem til fordærv'*.

I sidste del af prædikenen berømede han nordmændene for deres kamp mod tyskerne. Også om de danske sabotører lød velmenende og stærke ord.

Kaj Munks stilling var klar: *'Jeg ved, at jeg nu i måneder ikke har lagt mig til ro nogen aften uden at tænke: "Kommer de efter dig i nat?"'. Og den tanke er ikke morsom for en, der elsker livet, har nok at gøre i sin gerning og er glad for sin kone og sine børn'*.

Den 4. januar – det var tre dage senere – kom de efter ham. Da de var kørt med Kaj Munk, ringede Lise straks til Aastrup ikke kun for at fortælle, hvad der var sket, men også for at advare Aastrup, fordi hun troede, at de også var på vej for at hente ham. Hun mente nemlig, at bilen var drejet mod vest ad landevejen, som den tidligere omtalte grusvej udmunder i.

Aastrup søgte tilflugt hos lægen i Ulfborg. Den 5. januar om morgenen tog han toget til Vejle og derfra videre med rutebil til en bekendt i Nørup, hvor han hørte, hvad der var sket med Munk.

Han ringede hjem, og hans kone fortalte, at hun havde været i kontakt med Lise Munk, der gerne ville, om Aastrup ville

være der, når de kom med kisten. Det var han!

Lise insisterede på, at hun efter begravelsen ville sige farvel til enhver ved kirkegårdslågen. Hun bad Aastrup om at stå ved hendes side og hindre folk i at mase sig frem. Det gjorde han!

Vibeke og Karl Lauritz Aastrups gravsted på Husby Kirkegård.

Foto: Lisbeth Lunde Lauridsen

'Gamle Maren'

Kaj Munk besøgte hvert år juleaftensdag Maren Nygaard Andersen, der ligesom Johan boede helt ude i Klitten på skillelinjen mellem Husby og Vedersø Sogne, for personligt at overbringe hende sin julehilsen. Besøget i 1940 er meget smukt beskrevet i den lille fortælling *'Juleaften hos gamle Maren'*.

Maren var født i 1850 i Sønderby i Staby Sogn. I sin ungdom havde hun været esepige³. Hun fik logi hos husmandsparret Gertrud og Peter Bank i Klitten, mod at hun ville gøre det forbi med sin kæreste, Anders, hvad hun åbenbart gjorde.

Gamle Maren, som Kaj Munk besøgte hver juleaftensdag. Maren sidder uden for sit lille opholdsrum i gården alleryderst i Klitten. Foto: Udlånt af museet 'Den gamle Skole' i Vedersø ved Knud Tarpgaard.

³ Esepige: pige, der sætter madding på fiskernes kroge.

Men så overtog deres søn og hans kone ejendommen, og de ønskede ikke at have Maren boende. Hun tænkte nok på sin gamle kæreste, og hvad der mon var blevet af ham, da hun i 1912 fik den besked og flyttede ind i det østligste kammer hos Elly og Thomas Jensen med sit sparsomme bohøve, der kun bestod af en meget bred seng, et skab, et bord og en lille stol, og hvor hun boede resten af sit liv, indtil hun 97 år gammel døde i februar 1947.

Maren gik altid klædt i et langt uldent skørt og med et forklæde, der var bundet med en knude fortil. På hovedet bar hun et tørklæde med frynser, som hun skiftede til et andet, når hun gik i seng og skulle sove.

Ud over at besøge Maren hver juleaften besøgte Kaj Munk hende også på hendes fødselsdag, der blev fejret den 8. marts. Hun var ganske vist født den 4. marts, men det blev først opdaget, da hun var død.

Da hun fyldte 90 kom Kaj Munk med et dynebetræk til hende. Han havde trukket det over sig og gik med udstrakte arme i det som et spøgelse. Efter at have afført sig betrækket og givet det til Maren, sagde han, at når hun fyldte 95, ville han komme med en cykel til hende, så hun kunne komme i gang med at cykle.

Da han var gået hævdede hun med høj røst, at hun ikke ville have dynebetrækket. Hun sagde, her efter den gamle vestjyde gengivet på vestjysk: *'Det ståds vil a æt ha! A hå'r åller van wån te å ha en dynebetræk i mi seng nogensind!'*

En sommeraften efter 90-årsfødselsdagen blev Maren og hendes værtspar

noget overraskede, da der pludseligt kom en cyklende ud gennem kohusdøren. Det var Kaj Munk. Han var cyklet over engene, og da han nåede klitgården, fandt han det morsomt at fortsætte ind ad døren til hestestalden, derfra igennem svinestalden til kohuset – og så ud i det fri på gårdspladsen.

Juleaften 1943 aflagde Kaj Munk sit sidste julebesøg hos 'Gamle Maren'.

Også det år havde hun lovet ham kaffe til jul. *'Det hå'r a lovet dæ, og det ska do ha!'*, sagde Maren.

Kaj Munk svarede: *'Det vil jeg slet ikke, for jeg har været i spisekammeret og set, at I har sortpølse, og det vil jeg hellere have.'* *'Men a hå'r ingen sirup'*, sagde Maren. Så sagde han, at han heller ikke ville have sirup til, men have pølsen skåret i skiver og brunet i panden og sukker på, for det var han vant til fra Lolland.

Efter endt godt måltid tog han hjem. *"Farvel, Maren"*, sagde han. Mares afskedshilsen lød sådan her: *"Fåwal å tak. Å manne tak. Å ret manne tak"*. Den hilsen kaldte Kaj Munk selv opbyggelse for sognepræsten.

Maren overlevede Kaj Munk. Han fik således ikke lejlighed til at komme med cyklen til hendes 95-års fødselsdag i 1945.

Bevillingssagen, 1942

'Hotel Vedersø Klit', der er beliggende midt imellem Gamle Marens og Johan fra æ Havbjerges huse, dannede i 1942 ramme om en besynderlig sag.

Værten på hotellet, Chr. Larsen, havde flere gange søgt spiritusbevilling, men hver gang havde sognerådet afslået. I december 1941 søgte han igen, men nu greb han til andre midler: han indsamlede underskrifter i sognet, der anbefalede sognerådet at give ham bevillingen.

Chr. Larsen henvendte sig også til Kaj Munk, der over for ham erklærede, at han ikke havde noget imod, at han forsøgte at få folk til at skrive under til støtte for andragendet. Det gjorde, som nævnt, et flertal af sogneboerne, så det burde jo have fået sognerådet til straks at udstede bevillingen.

Men Kaj Munk satte nu en stærk agitation ind mod bevillingen, og det besluttedes at afholde kommuneafstemning om sagen. Søndagen før afstemningen, der fandt sted den 16. februar 1942, erklærede Munk fra prædikestolen, at han ville søge sin afsked, hvis bevillingen blev givet. Munk mødte straks om morgenen i forsamlingshuset, hvor afstemningen fandt sted, og fik sin stemmeseddel udleveret. Men i stedet for at gå ind i stemmerummet med den, satte han sig for bordenden, hvor valgstyrrerne sad, med ansigtet vendt mod indgangsdøren. Her kastede han et stift og meget talende blik på enhver, der kom. Men han påvirkede ikke sognebørnene med ord, men derimod ved sin tilstedeværelse. Skønt Munk var sikker på, at slaget var tabt for ham, vandt han og forblev i Vedersø. Men hotelejer Larsen var meget skuffet på sit levebrøds vegne. Og vred var han!

Jeg tror, at vreden ikke så meget skyldtes afslaget, men derimod Kaj Munks utilstedelige tilstedeværelse den hele udslagne dag ved valgstyrrbordet. Hans mærkelige opførsel har ikke kunnet andet end at påvirke folk, når de stod i stemmerummet.

Vi kan godt tillade os at antage, at det har været hans hensigt. Larsen lod det da heller ikke kun blive ved afstemningsresultatet. Han indgav til myndighederne en anmeldelse af det ganske hændelsesforløb, og sagen trak i langdrag med flere retsforhandlinger i Ringkøbing Byret. En sådan forhandling var berammet til en af de første nytårsdage i 1944.

Efter aftensmåltidet i Vedersø Præstegård den 4. januar 1944 ringede Kaj Munks forsvarer, landsretssagfører Dahlgaard-Knudsen i Ringkøbing, til Munk – dels for at fortælle ham, at retsforhandlingerne nærmerede sig deres afslutning, og dels for at lade ham vide, at det var unødvendigt, at han mødte op til den kommende forhandling i Ringkøbing. Mens de talte sammen, afbrød Munk landsretssagføreren og sagde, at han ud af vinduet kunne se, at der kom en bil kørende ned ad grusvejen mod præstegården.

I den bil sad Munks bortførere og bødler. Da bilen nogle minutter senere kørte den modsatte vej, sad Kaj Munk også i bilen. På bagsædet. Mellem dem, og hvoraf én holdt om et pistolskæfte.

Samtale med Jesus

Af Kaj Munk

Jeg tænker mig, at lige fra de første Dage jeg er i Himlen, vil jeg gaa og ikke rigtig føle mig hjemme og tænke saadan noget som: Er det endda ikke bedre? Men saa vil det ske engang, naar Solen er sunken og Natten er ganske lun, Maanen er gemt bag et par Skyer, hvis Kanter straalere som pudset Guld, og ovre mod Nord rødmer Kimingen i Nordlysets Skær eller hvad det er, rødmer saa stærkt og dog daarende sart som et Par friske Ungpigekinder - det vil jeg sidde paa en Bænk og se paa, og saa vil det ske Jesus kommer forbi, og han vil slaa sig ned ved Siden af mig og begynde at snakke om et eller andet ligegyldigt – Er natten ikke lun eller: Synes du saa ikke her er dejligt eller hvad han nu vil indlede med.

Det varer ikke længe, inden vi er i Snak, endda saa helt fortrolig Samtale – man bliver jo hurtigere fortrolig med ham end med et Menneske – saa fortrolig, at jeg begynder at lukke op for mig selv og pakke nogen af de Spørgsmaal ud, som baade I og jeg og mange, mange Mennesker gaar og sylter med og ikke tør nævne. Dem vil jeg begynde at diske op med, og han vil sidde og lytte og svare taalmodigt, skønt meget af det lyder saa dumt, at jeg selv kan høre det, lige idet jeg faar sagt det. ”Der er nu det, jeg tit har tænkt paa”, vil jeg begynde med at sige: ”Hvor kan det være at nogle er rige og nogen er fattige?” ”Det skal jeg sige dig”, svarer han saa, ”det er fordi de rige skal give de fattige Gaver (for det trænger de til) og de fattige bede for de rige (for det trænger de til).

Munk: Ja, det kan endda være. Det med Penge, det siger jo nu ikke saa stort. – Men hvor kan det være, at nogen har saadan et let Sind og andre tager saa tungt paa alle Livets Forhold?

Jesus: Det er fordi min Far mente, at det var bedst der blev Forskel paa Mennesker; for Jorden blev saa kedelig og fattig, hvis alle var ens.

Munk: Kunde det da ikke være naaet paa en anden Maade?

Jesus: Det kunde det jo nok. Men hvorfor skulde det det, naar det kunde naas paa denne?

Munk: Aah, jeg synes, det er lidt uretfærdigt imod de tunge Naturer.

Jesus: Hvoraf ved du, det er bedre at være en let Natur end en tung?

Munk: Nej, det er saamænd ogsaa sandt. Det kan være de lette har deres til gode. Men saa en helt anden Ting da: hvorfor er Livet lavet saadan paa Jorden, at den ene skal æde den anden, Gedden æder Skallen og Katten Musen og Uglen Spurven, og Bøgen kvæler Egen og det ene Handelshus det andet Handelshus, den ene Konkurrent den anden, og det ene Menneske kan tit ej taale at se det andet.

Jesus: Det er fordi min Far vilde se, hvordan Kamp kunde udvikle Kræfterne, og i hvad Retning, man vilde udvikle sig selv.

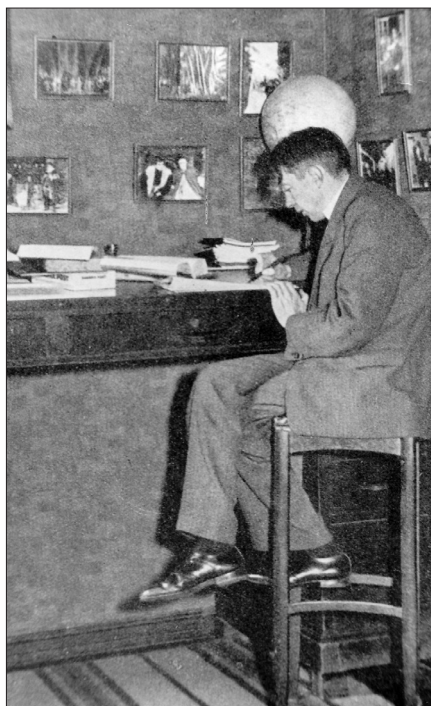
Munk: Jo – men – men Sygdomme da, Tuberkler og Kræft og Svimmelhed og det, at Folk mister Forstanden, hvad skulde alt det til?

Jesus: Jeg skal sige dig, Lidelsen er hellig og nødvendig, den vil en Verden aldrig kunde undvære. Bl.a. maa Menneskene uafbrudt mindes om, at de er svage og hjælpeløse og dog Dele af det evige Liv. Ellers glemmer de det.

Munk: Jamen, hvorfor er vi indrettet, saa vi glemmer?

Jesus: For at I selv skal indrette jer bedre. For det har min Far givet jer Muligheder til.

Munk: Men saa er der en anden Ting, Jesus. Hvorfor bliver de unge Karle krumbøjede og affældige, og de unge Piger, der er saa søde, hvorfor taber de sig dog?

Kaj Munk arbejder ved skrivebordet i sit arbejdsværelse 'Stærkassen'. Fotograf ukendt.

Jesus: Jamen, det hænger jo sammen med det, jeg sagde før om Lidelsen.

Munk: Hm! Men saa—saa Tilfældigheden i Verden. Vi kan sige, det er Guds Vilje, men det sker saa underligt. Jeg glider, brækker mit Ben, ikke fordi det er Guds Vilje, men fordi det er glat, og jeg ikke passer bedre på. Min Søn døde af spansk Syge, ikke fordi det var Guds Vilje, men fordi han var egenraadig og vilde trods Forbud besøge sin Kæreste. Min Bror dør af Tuberkulose, ikke fordi det er Guds Vilje, men fordi han har arvet fra vor Mor. Jeg blev gift med den og den, ikke fordi Gud vilde det, men fordi jeg alligevel bestemte mig til den Tur til Fyn eller til det Bal. Tre Aal laa sammen i Rørene, to lod sig lokke ud i aaben Sø af Solen, en af dem traf Jernet netop, den anden slap. Se, saadan for Aal, for Planter, for Mennesker, for alting – Tilfældighed, ene Tilfældighed.

Jesus: Har du set en Baad ligge fortøjet lidt ude i Vandet. Vindstødene kommer og driver den ud og ind, hid og did – tilfældigt. Og dog: Var du lige saa klog som min Far, saa kendte du hvert Vindstød, hvor det kom fra, hvad det stødte imod, saa det drejedes eller svækkedes, hvad Styrke det besad, hvad Fart det kom med. Og saa vilde du i hvert Sekund kunde beregne, hvordan Baaden vilde dreje. Nu forstaar du, der er ingen Tilfældighed i Verden. Over og i og igennem alt og alle raader min Fars Lov.

Munk: Hvad nytter det, vi pynter Tilfældigheden med det fine Navn af Lov? For vore Øjne ser det ud - - -

Jesus: Derfor gav jeg jo jer Kristentroen.

Saa ved I jo alt, Vindpust, Sygdom,
Kone, Død tjener jer til Gode - -

Munk: Hvor kan det da være, Jesus, at det gaar saa let for nogen med at tro, saa tungt for andre, for nogle slet ikke – er det ligemeget?

Jesus: Det ved vi nok her i Himlen, og det tager vi Hensyn til, naar de skal lukkes ind. Saadan sidder vi hele Natten, og det klares mere og mere for mig – og alligevel bliver jeg ikke tilfreds.

Munk: Men hvorfor skal vi overhovedet traske rundt paa den underlige Jord? Hvorfor kan vi ikke komme i Himlen straks?

Jesus: Det kommer I jo ogsaa. Jeg døber jer jo.

Munk: Ja – ja – sandt nok. Men alligevel – trods Daaben – er Jorden nu alligevel Jorden. Hvorfor skal vi være der?

Jesus: Fordi I skal lære at længes.

Munk: Og saa de, der aldrig lærer det?

Jesus: Hvor ved du, der er saadan nogen?

Munk: Der er mange paa Jorden, der aldrig bekymrer sig om Guds Riges Ting.

Jesus: Læs i din Bibel: Og han gik hen og prædikede for Aanderne, der vare i Forvaring.

Munk: Lære at længes – jo, men naar det nu koster os saa megen Lidelse at lære at længes, kunde vi saa ikke springe det Led over og komme i Himlen straks uden?

Jesus: Nej.

Munk: Og hvorfor ikke?

Men Jesus svarer ikke, han har rejst sig: ”Der kommer Far”, siger han. ”Du kan spørge ham selv”.

Og se, der kommer han op igennem den store Midtergang, Titusind Engle følger ham, men jeg ser ikke paa Englene, jeg ser kun paa ham, ser hans Øjnes vennesele Glæde, som han smiler og nikker til al sin Skabning over Verden, ser Morgensolens første Straale lue i hans gyldne Skæg. - - -

”Er det din Far?” hvisker jeg og knuger Jesu Haand og bliver ved at stirre paa disse Øjnes endeløse Godhed og milde, straalende Smil, ”er det din Far, Jesus? Aah nej da, ser han saadan ud?”

”Din og min – vor Far”, siger Jesus og ler.

Saa kaldes der paa os, og vi gaar ind for at spise. Nu er vi naaet ind i Spisehallen, og jeg gaar hen til mit Bord, og se, der sidder alle I, som sidder her i Dag, vi spiser hver Dag sammen ved det Bord. Vorherre synger selv for til Bordbøn, og saa spiser vi og snakker sammen og drøfter dejlige Minder fra Jorden. Englene varter os op, mens Guds Smil lyser over det hele.⁴

⁴ Dialogen har tidligere været trykt i Vedersø Kirkeblad nr. 4, juni-juli 1971, v. sognepræst Christian Overgaard. Den er vistnok skrevet i foråret 1926.

Teateranmeldelse af: Hassan Preisler: 'Martyren Munk'

Af Svend Aage Nielsen

Svend Aage Nielsen
Forfatter, Tidl. sognepræst.

Det var en stærk oplevelse at overvære opførelsen af det flydende Teaters drama 'Martyren Munk' i Vedersø Præstegård, hvor det havde sin historiske oprindelse.

Til det manuskript, det blev spillet ud fra, vil jeg knytte disse bemærkninger:

Hvis man ikke kan dokumentere det ud fra en troværdig kilde i Kaj Munks liv og forfatterskab, er det meget unfair at bruge ordet "nazist" om Kaj Munk, som det sker i indledningen. Ordet lægges senere ham selv i munden i hans reaktion på den halvt refererede Ollerup-tale, hvor det, han reagerede imod, var, at Svendborg Avis kun gengav halvdelen af hans tale og udgav den for hele sandheden. Herom har vi Kaj Munks ord, at det stemplede han "som løgn." Men til dem, der trækker nazi-kortet mod en, der ikke kan tage til genmæle, bedes de henvise til en eller flere kilder til brugen af det om Kaj Munk.

Fair synes jeg heller ikke, at det er at sige, at han "valgte døden fremfor familien". Det var dog drabsmændene, der valgte at dræbe ham. Han valgte, at han ikke ville stikke halen mellem benene, når og mens han kaldte andre til modstand. Det må kaldes en prisværdig og modig holdning.

Vedrørende gengivelsen af Kaj Munks fabuleringer om sin mors intentioner om at

få ham med i graven, så mangler den anden del herom i hans "Foråret så sagte kommer", hvor han lige derefter fortæller om moderens aftale med kusinen Marie Munk om, at hun og Peter Munk ville tage sig af drengen, når der blev brug for det.

Den del nævntes ikke i "Martyren Munk," så her er igen et eksempel på, at den halve del af en historie udgives for at være hele sandheden, men det er ikke fair mod Kaj Munks mor, Mathilde. Herom har jeg skrevet artiklen "Karaktermordet på en mor" trykt i Munkiana nr. 59. Den kan læses på www.munkiana.dk

Dramaet har fat i meget rigtigt, når den unge Kaj Munk levede med i en både tidsaktuel og kirkelig tradition for fordømmende holdninger til jøderne.

Først midt i 1960'erne gik den romersk-katolske kirke væk fra at betegne jøderne som Kristus-mordere. En tro, som han røber, han selv havde i sig under sin opvækst, og som kom til udtryk i hans ungdomsdrama "Pilatus", men også i hans sene arbejde "De Herrer Dommere."

Dramaet "Martyren Munk" får det frem på en markant måde, når det lader Munk sige til Jesus i dramaet, som begrundelse for behandlingen af jøderne: "Fordi de slog dig ihjel, Herre." Men dramaet får det mindre frem, at Kaj Munk tidligere end de fleste andre vendte sig mod jødefølgelserne i skuespillet "Han sidder ved Smeltediglen" med den markante replik: "Men at tage menneskerettighederne fra mennesker er at gøre sig selv til forbryder."

Forfatteren til manuskriptet "Martyren Munk", Hassan Preisler, kan næppe have læst bogen med titlen: "Kaj Munk: jeg beder virkeligt meget undskyldte," som Ålborg Universitetsforlag udgav i 2014.

- Det virker meget unfair mod Kaj Munks eftermæle, at fremstille ham med følgende replik og gestus: "Hvad hvis dette ikke kan hindres ved anden metode ..."

end den hitlerske? ... I vejret med den ene arm og så på en gang, alle! Heil, heil, heil Hitler.”

I denne overdrivelse fornemmes en mangel på skelnen mellem det, som Kaj Munk journalistisk refererede fra udviklingen i Tyskland i 1934 i bogen Vedersø-Jerusalem Retur, og hans egen holdning til det, hvor han foruden sin betagelse af Hitlers indsats for at rejse Tyskland igen efter nederlaget i 1. verdenskrig, også modigt skrev om ham allerede i 1934, at han tonede frem, og hans ansigt “lyste af mangel på intelligens.”

Fint er det også, at dramaet får det med, at Kaj Munk var fortaler for det nordiske fællesskab – tilmed uden at det nævner, at han dertil foreslog “en fællesdiktator” for Norden.

Når Kaj Munk fremstilles med hård kritik af Stauning og Scavenius, så er dramaet også på historisk grund i hans holdninger, blot bør det herom være med i vurderingen, at de havde kongens opbakning, ligesom Kaj Munk selv sit liv igennem bakkede op om kongen. Munk talte positivt om det “folkekongedømme,” han så udvikle sig under besættelsen.

Kaj Munk spilles med stor intensitet af Brian Hjulmann, selvom det synes, at han for det meste fremstiller Kaj Munk teatralisk og på grænsen til det maniske.

Lise Munk og datteren Yrsa fremstilles med mange menneskelige replikker som hustru, mor og datter. Der indtages tillige dobbeltroller, hvor den ene er Jesus og undertiden også Stauning med det lange skæg.

Tænk at gå til dette teaterstykke i Vedersø præstegård, hvor det virkelige drama udspillede sig, og så opleve, at “Stauning” kommer hen til én og giver én en rød socialdemokratisk rose i plastik – i sandhed nærværende og grænseoverskridende teater.

Blot må det betænkes, at det som teater har sin egen kategori, hvor det er værd at huske ordene over Det Kongelige Teaters scene: “Ej blot til lyst” - hvor fortsættelsen må være: men til eftertanke.

Til “Martyren Munk” må det siges, at der er mange replikker, der er direkte overført fra Kaj Munks egne ord og egne holdninger.

Det må heller ikke glemmes, når Kaj Munk ikke fremstilles på en fair måde, så har det danske folk dog deltaget i en hædring af ham, som er ganske enestående. Det er sket tidligt og sent i Københavns Domkirke. Det skete i den tv-sendte mindegudstjeneste i Maribo Domkirke med dronningens deltagelse i 1994. I 1998 skete det i Toreby Kirke med deltagelse af den tyske kulturattaché Boris Ruge, og i 2004 blev han hædret ved en mindegudstjeneste i Lund Domkirke.

Det må spørges: hvorfra har dramatikeren Hassan Preisler den opfattelse, at Kaj Munk var ”nazist”? Har nogen påvist det om nogen af ”samarbejdspolitikerne” eller nogen i Kaj Munks samtid?

Kan opfattelsen være taget fra Per Stig Møllers bøger ”Mere Munk” og ”Kaj Munk,” hvor denne taler om Kaj Munks ”nazistiske periode” - i relation til Hamlet-skuespillet.

Den påstand er imødegået i min bog: *Kaj Munk: Jeg beder virkelig meget undskyldte*, side 278, i ordene: ”Per Stig Møller respekterer ikke, at også det skuespil har sin egen kategori, der kun på scenen indfører nazismen, hvorved han sætter alt i det – til eftertanke.”

Ej blot til lyst! I et interview i Aarhus Stiftstidende den 19. januar 1986 siger Lise Munk: ”Kaj nazist, aldrig. Vi har i dette hus aldrig haft en bog om nazistisk eller facistisk teori. Hvordan skulle han, hvis omgangskreds var jævne folk, tænke i de baner...”

Kaj Munk – modernitetens prædikant. II

Af Christian Grund Sørensen

Indledning til Kaj Munks samlede prædikener i den digitale studieudgave

Denne artikel fortsætter i det spor, som blev betrådt i seneste nummer af Munkiana. Som nævnt hører Kaj Munks forkyndende forfatterskab i skikkelse af hans prædikener til blandt det mindst studerede og kommenterede udsnit af Munks mangefacetterede produktion. Hvorvidt dette skyldes en generel modernistisk ringeagt for denne genre, eller hvorvidt der blot er så mange spændende elementer fra Munks skrivebord at forske i, kan der blot gisnes om.

Tankevækkende er det dog, at en lignende vægtlægning genfindes i den righoldige litteratur omkring en anden dansk teolog, nemlig Søren Kierkegaards produktion, hvor de såkaldte opbyggelige skrifter til tider kan forekomme oversete.

Kierkegaard var ikke aktiv præst eller prædikant, hvorfor de opbyggelige skrifter, eller netop ”Opbyggelige Taler” (1843, 1844, 1847, 1848, 1850), kan forstås som modstykket til Munk homiletiske produktion.

I denne artikel vil fokus især være på særlige stilistiske særtræk ved Munks prædikener, mens den tredje del af indledningen til Munks prædikener, som forventes udgivet i Munkiana 1/2018 sætter skarpt på nogle af de temaer, som er substantielle for at få overblikket over betydningen af Munks forkyndelse.

Stil og udtryk

Kaj Munks prædikener er præget af en særegen og interessant stil. På den ene side er de ofte kåde og legende – på den anden side kan de i samme nu være alvorlige, sågar dystre. Munk spiller og maler med ord og udtryk, og lader gerne konfrontationen, vendingen eller afklaringen komme som solen – eller de mørke skyer – der pludseligt bryder frem.

Munks prædikener kan opdeles meningsfuldt efter de klassiske, homiletiske genrer, hvilket Hans Raun Iversen har gjort (Dosenrode, Iversen, Lodberg 2014 p.215ff.). Her er i stedet valgt at fokusere på tre stilistiske elementer, som er bærende i prædikenernes formidling og samtidig karakteristiske for Munks forkyndelse:

- *Sammenstilling - De tankevækkende sammenstillinger*
- *Konfrontation - Den direkte konfrontation*
- *Identifikation - Den personlige identifikation*

Sammenstilling

Som man vil kunne forvise sig om med et fuldstændig tilfældigt opslag i Munks prædikener, har vi at gøre med en sprudlende ekvilibrisme i udtrykket. Munk har sans for det barokke. Forholdet mellem modsætninger som f.eks. det oldgamle og det moderne tjener i Munks formidling til at få karakteristika til at træde klart frem.

Det gælder f.eks. i spørgsmålet om, hvad nu Gorm den Gamle ville sige til at få installeret telefon i Jellingehøjene? (16. søndag efter Trinitatis, 28. september

1941). Det indre billede af Gorm den Gamle med telefonrør i hånden markerer den fuldstændig latterlige sammenstilling af det moderne og det oldnordiske. Så langt så godt! Men Munk har et formål med morskaben: Et konkret mirakel fra Guds hånd er lige så uforståeligt for os, som hvis Gorm den Gamle fik telefon!

I en anden prædiken sammenligner Munk de forskellige forhold for præsten og for lægen i de lange krigsår med mangel. Man må formode, at Munks Ford A til hans ærgrelse var opstaldet som så mange andre biler:

”Og hvordan er man mødt ved Sygesengen, hos de døende, hos dem, der trængte til Trøst? Lægen han kommer endnu paa Krigens tredie Aar, flyvende paa Benzin og Gummi, og han har Morfinsprøjten med. Den Herre Kristus kommer paa Trædecykle og har kun en Salme at byde paa”. (Prædiken til 1. søndag i Advent, 1. december 1940).

I virkeligheden handler prædiken om Guds rige og verdens rige. Men på et andet plan også om hele det kulturelle modernitetsprojekt, i hvilket det fysiske, naturvidenskabelige primat i alt væsentligt har fortrængt det åndelige, som her repræsenteres af præsten og Kristus.

”Men det er dog hændt, at naar Lægens Kunst ikke strakte længere, gav den anden endnu ikke op. Lægen, Livets Haandlanger — alle hans Veje er blinde; bestandig stopper de op foran Døden. Men der hvor Tømreren faar Lov at kante sig ind, slaas der Bro over Sluget til Evigheden”.

Når det kommer til stykket får Jesus – måske – det sidste ord. For en dag må lægen give op.

Konfrontation

Munk kan også være særdeles direkte og skære enhver form for belevenhed bort. Bebrejdelserne kan stå i kø, men samtidig med et vist moment af storsind. I en konfirmationsprædiken fra 1941 udtrykkes ikke de store håb på ungdommens vegne:

”Naa, Børn, saa skal I konfirmeres. Og hvad betyder det? I svarer vel sagtens pænt og lydigt, at det betyder Bekræftelse af jer Daabspagt. Det er udmærket. Der er bare den Mangel ved det, at I hverken ved, hvad Bekræftelse eller hvad Daabspagt betyder. Det gør nu heller ingenting. Der foregaar meget her i Kirken, som vi ikke ved, hvad betyder; og som betyder meget for os alligevel. Saadan skal det være i en Kirke.” (17. søndag efter Trinitatis, 5. oktober 1941).

Men Munk er ikke færdig. Han lader ikke defaultismen sejre, og inddrager straks Djævelen in persona:

”Se, det er jo en stor Dag for jer, denne her, og maaske nogen af jer kan mærke, at Jesus selv er iblandt os. Og naar vi nu er konfirmeret, saa tager vi hjem, og naar Festen er endt, gaar vi ud i Livet. Og der møder vi Djævelen.

For nu skal I jo til at lære saa mange Ting. I skal lære at ryge Cigaretter, hvis I da kan faa fat paa nogen, at gaa til Stævnemøde, at forsørge jer selv, og tusinde andre Ting, store og smaa. Og Djævelen vil saa gerne have Lov

til at være med til at lære jer det hele.

Han vil lære jer at snyde med jert Arbejde, han vil undervise jer i Fuldskab og Slagsmaal, han vil lære jer at grine ad beskidte Udtryk og uartige Historier, oh, han er saa dygtig i de utroligste Ting.”

Alligevel fortæber Munk sig ikke i et moralsk felttog. Billederne må formodes at stå klare og tydelige for såvel konfirmander som forældre, konkret og præcist. Men i klassisk luthersk tradition standser Munk ikke ved advarslerne mod et ugudeligt og usømmeligt liv. Munk holder sig ikke tilbage med at hudflette moralske svigt, men relationen til Kristus, hyppigt forkortet X i hans manuskripter, er det afgørende og får det sidste ord:

”I skal vide Grænsen. Vide, hvor langt I gør Ret i at sige Ja, og hvornaar I skal sige bestemt Nej. Og Kristus skal hjælpe jer med at staa fast. Glem ham aldrig. Husk, han er allestedsnærværende. Hans Øjne følger jer. Og han lytter efter; om I ikke sender ham en Bøn.”

Lige så empatisk er Munk ikke i mange andre konfrontationer. Her står nemlig ikke formaning af trods alt ganske hæderlige og sympatiske konfirmander på spil, men selve Danmarks åndsliv og identitet. I hudfletningen af Pastor Trøstemand og Højskoleforstander Bravo er Munk nådesløs:

”De rejser rundt og holder Prædikener og Foredrag og sætter Mod i vort Folk. De fortæller os om, hvad for et fortræffeligt Folk vi er. De

henviser til vor dygtige og velnærede Arbejderstand, vore gode Skoleforhold, vor Syge-og Alderdomsforsorg, vore Svin og vor Niels Bohr. De understreger, at vi Danske har sandelig ingen Grund til at slaa Øjnene ned...”
(Prædiken til 4. søndag efter Hellig Tre Konger, 2. februar 1941).

Selvom duetten Trøstemand & Bravo ikke er så ligetil at identificere har samtiden genkendt de budskaber og argumenter, som Munk identificerer de to standpunkter med. At det er broderskabet mellem kirken og højskolen, som gentagne gange hudflettes på denne måde kunne antyde en brod mod det grundtvigske establishment.

Ind imellem kan Munks pathos forekomme ganske svovldampende.

Formaningen af tilhøreren kan tage skikkelse af en konfrontation, som har mange fællespræg med en klassisk, ortodoks domsforkyndelse.

”Omvend dig, mens det er Tid! omvend dig! slip Halvheden! bliv et Mandfolk, giv din Bekendelse til Kristus eller til Satan! omvend dig! slip Vaneliv og Slendrian og “det gaar sgu nok altsammen”. Det er ikke de store Syndere, men de pjattede og uafgjorte, der giver Grobund for det onde paa Jorden og holder Ilden i Live i Helvede.” (Prædiken til 22. søndag efter Trinitatis, 9. november 1941).

Deterdog usikkert om Munks formaninger skal forstås i et klassisk skema. Hvor den klassiske domsforkyndelse har sit fokus på lydighed og dom, så sigter Munk som regel snarere i retning af helhjertetheden. Hengivenheden og relationen er i fokus

hos Munk på en måde, som snarere afspejler et pietistisk nærved Gud-ideal end et klassisk dobbelt udgangs-scenarie, hvor frelse og fortabelse står i kontrast. Munks kamp er mod ligegyldigheden og apatien.

Identifikation

Udover sammenstillingerne og konfrontationen er en af Munks styrker evnen til at skabe identifikation med tilhørerne. Munk har en fabelagtig evne til empatisk at arbejde sig ind i en situation, en person, for dermed at få tilhøreren i tale i en indre dialog.

Allerede ganske tidligt i sin karriere (1920) demonstrerer Munk denne særlige indlevelsessevne. I sin tale til teksten om den rige unge mand (Matt. 19,16-26) lader Munk os møde den lille Eilif. Han vokser op på den fædrene gård som Eilifelet, og skaber sig en tryk og god tilværelse med alt det, som menigheden på Lolland (hvor Munk var på besøg – og hvis værdier han kendte) måtte forventes at holde for en god, værdig og fornuftig livsstil. En solid livsfortælling om positive dyder.

Men Munk er ikke færdig. Den sære tømmeren indfinder sig med en fordring:

”...hvad er det dog, han siger: “Vil du være fuldkommen, da gaa bort, sælg, hvad du ejer, og giv det til de fattige, saa” han hører ikke mere ... sælg, hvad du ejer ... sælg, hvad du ejer — din Fars Gaard — det, der rummer dine Barndoms minder, det, hvori du har lagt dit Ungdomsarbejde, det, du har plejet og hæget om og faaet til at blomstre og trives under dine Hænders Røgt — giv det til de fattige,

de umættelige, dem, som aldrig kan hjælpes, det være sig gennem Gaver eller gennem Reforme; dem, som man kun gør klogest i at lade blive i Ubemærkethedens Barmhjertighed i deres Saar og Skarn, — forlade den Kvinde, i hvis Arme du dybest og rene lærte Livets Værd at kende — overgive de Børn, som du har frydet dig ved at vide om, at de skulde leve dit Liv efter dig, overgive dem til Tilfælde og Vanrøgt — hvad var dog det for Galmandside — — — og bedrøvet gik han bort.” (Genforeningstale 11.juli 1920, KMF-12.10.01).

Munk formår at skabe en stærk identifikation med den rige, unge mand. Først har forsamlingen nikket anerkendende til, at han nu var et fint, hæderligt og fornuftigt menneske. Endda én, som havde ført det godt og vidt. – Og nu ser man sig selv afsløret i den samme uvillighed til at ofre alt det gode, som havde man selv være Eilifelet.

Det samme gør sig gældende i mange andre prædikener. Der er en empati og sympati med nogle af prædikenernes personer, som skaber en positiv identifikation og en stærk emotionel indlevelse. I virkeligheden kunne man antage, at Munk ved at gennemspille en eller flere roller eller scenarier med en inkluderende narrativitet på en indirekte måde netop fører tilhøreren præcis derhen, hvor også de ovennævnte konfrontationer fører hen. Munk som historiefortæller kan være ganske overbevisende.

Et andet eksempel tages her fra Munks sene periode, i 1941. Selvom fortællingen tenderer hen ad det allegoriske, besidder den et stærkt element af indlevende for-

tælling, som har et solidt emotionelt potentiale.

Konteksten er en prædiken over Joh. 2, 1-11, som indeholder beretningen om brylluppet i Kana. I konteksten her er det nu ikke selve vinunderet, som optager Munk. Han er optaget af noget andet, nemlig den deroute i respekten for ægteskab og moden kærlighed, som lå Munk en del på sinde. I parentes bemærket må en læser af Kaj Munks posthumt udgivne brevroman om en forelskelse i hans bedste vens kone være overbevist om, at Munk allerede tidligt gav ægteskabet og kønslivet ganske mange refleksioner (Kaj Munk: Af et overfladisk, gejstligt Menneskes Papirer, 1926).

Munk kommer let omkring underet ved konstateringen, at; ”Denne Historie om Jesus ved Brylluppet i Kana den maa bestemt passe. Den er saa usandsynlig, at den aldrig kan være opdigtet.” Han fremfører også nogle betragtninger om rådhusbrylluppets kontraktliggørelse versus den gudvilledede kærlighed. Men i prædikenen springer han snart hen imod beskrivelsen af det nu modne par:

”Hvordan mon det gik det Brudepar i Kana sidenhen? Jo, de blev naturligvis ved at se hinanden dybt ind i Øjnene, og Kyssene smagte lige saa friske paa Sølvbryllupsdagen som det kvarte Aarhundrede før. De gjorde Pokker, gjorde de. ...” (Prædiken til 2. søndag efter Hellig Tre Konger; 19 januar 1941).

Munk lader fortællingen udvikle sig i former, som både er underholdende og genkendelige:

”Hvem ved, om hun ikke er blevet lidt lad med Aarene. ... Og maaske han fik Hang til at pimpe en Smule (for den havde jo smagt svært godt, den sidste Forsyning paa Bryllupsaftenen) og saa blev der jo Ballade i Hjemmet”.

Og pointen hører sammen med den milde identifikation med det aldrende par:

”Vilde de saa rende fra hinanden? Maaske de har truet med det. Men de vidste udmærket, at det var ganske udelukket. Hvorfor var det udelukket? Fordi — ja, fordi de hørte jo hinanden til. Der laa en Flaske nede i Kælderen af Jesu Bryg, og den skulde de tømme i Fællesskab. Og naar de havde været allermest Uvenner, saa fik de Flasken op, og hun skænkede en Snaps for sig og en for ham, og saa klinkede de og drak og sagde Ah og sad lidt og snakkede med hinanden.... Hvad var det, den Vin smagte af? De kunde ikke hitte ud af det. Men jeg ved det godt. Den smagte af Hellighed.”

Hoveddelen af prædikenen her ligger næppe i det belærende, men i det narrative. Munk formår med sin anvendelse af fortælling og den empatisk-sympatiske tilgang at argumentere emotionelt imod skilsmisser. Hvordan? Gennem at vi identificerer os med det søde, unge par fra Kana. Glæder os over deres velsignelse. Erkender, at de blot er mennesker. Småsmiler over deres beskrevne lathed og dorske livsførelse, som i virkeligheden kan føles ganske tryk og meningsfuld. Og netop der, i følelsen af trygheden og, at dette jo var sandt og sanktioneret af Kristus selv, ligger argumentet for ægteskabet.

Men Munk underkender ikke problemerne. Hverken ladheden eller diskussionerne. Billedet af det aldrende par, som klinker sammen i Kana-vin kunne overfladisk betragtet være anstødeligt, men man ser for sit indre øje en forsoningsscene. Intet fuldkomment parforhold, men dog det, som var velsignet af Jesus selv med Kanas vin.

Og dermed er identifikationen med alle ægtepar, ægteskaber og parforhold etableret på hyggeligste vis, og med to glas på et bord til at klinker med, fordi det hele er iskænket Guds hellighed.

Prædikenen og det dramatiske

Det er klart, at Munks påfaldende narrative begavelse leder tankerne hen på sammenhængen mellem dramatikken og prædikenerne. De dramatiske tableauer kan genfindes i prædikenerne, hvor teksten nærmest dannes som replikker:

”Og mens Pilatus stod og glippede med sine søvntunge Øjne, saa angst hen til den ranke, tavse, hvide Skikkelse ved siden og saa gnavent ud over det raabende folk og ønskede sig tilbage til Rom med Harem og Revyerne og det store Torv, kom det som Stempelslag, ja fra eller som Refrænet i en Revyise.

*Bort med ham! Barabbas løs!
Bort med ham! Barabbas løs!*

Han var saamænd selv ved at nynne med. Saa tog han sig sammen og løftede Haanden.

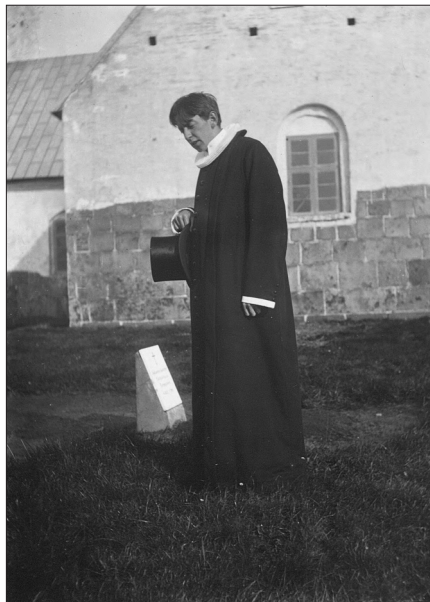
*Bort med denne! Barabbas løs!”
(Prædiken til langfredag, formodentlig 1924. KMF-nr. 14.23.08)*

Alligevel er Munk ganske på det rene med, at dramaet er fantasi, mens prædikenen og præstevirket på en ganske anden måde er bundet til realiteten. Prædikenen tiltaler virkeligheden, mens dramaet ligger udenfor realitetssfæren, ligesom lyrikken og romanen.

”Mine Tilhørere, det ligger ikke for mig at bekende for andre end for min Gud. Men jeg vil gøre en Undtagelse. I ved, jeg har skrevet et Skuespil, hvor en brændende Tro kalder en død tilbage til Livet. Det er een Ting. En anden Ting er, at jeg som Præst er kommen til Sygelejer, hvor jeg ikke havde Kræfter eller Mod eller Trostrods nok til at bede om Helbredelse. Jeg har staaet ved saa strenge Sygelejer, at jeg blot har kunnet bede til Gud om, at det maatte faa Ende. Men det fik ikke Ende. Der gik Dag efter Dag, Uge efter Uge. Og det var ikke Gud, der bragte Enden paa Smerten, da den endelig kom. Det var blot Naturen, der gav op. Da har jeg bittert kunnet sige til mig selv: Som Digter giver du de Døde Livet ved Troens Hjælp, men som Præst kan du ikke engang skaffe en lidende Døden.” (1.søndag efter Trinitatis, 28. september 1941).

I forhold til skuespillet Ordet (1925), til hvilket, der hentydes, giver dramaet mulighed for at fremstille en kontrafaktisk virkelighed. Virkelighedens Marie Sand opstod ikke, det gør Inger i Ordet. Men når Munk prædiker, tager han sig ikke sådanne friheder, selvom hans underprædikener ind imellem kan give den tanke. Munk har tiltro til Guds almagt. Men fra det menneskelige perspektiv opleves det ikke altid sådan. Underet er en realitet, men først i Guds time,

ligesom den døde i Ordet måtte afvente kairos.

Munk og Kierkegaard

En kommentar omkring Kierkegaard bør også gives her. Munks inspiration fra Kierkegaard er omdiskuteret. Marc Auchet kommenterer mere uddybende i antologien omkring de forskellige positioner (Dosenrode, Iversen, Lodberg 2014 p.33 ff.). Det er under alle omstændigheder klart, at Munk havde læst adskillige værker af Kirkegaard. Ikke mindst Øjeblikket (1855), som består af 10 stærkt satiriske og kirkekritiske pamfletter, lader til at have vakt hans interesse i studieårene. Det er nærliggende at se en inspiration fra Øjeblikket i Munks sviende prædikensatire, hvor Pastor Trøstemand, Højskoleforstander Bravo o.lign. personer hudflettes i stil med den unge, embedsivrige teologiske kandidat Ludvig From hos Kierkegaard (Øjeblikket nr.7 (1855), Samlede værker bind 19, Kbh. 1991, p.223 ff.).

Det er dog tydeligt, at Munks forhold til Kierkegaard var ambivalent. Hos Kierkegaard mødte han en anfægtelse, som for den unge Munk måske var mere jordskredsagtig, end han kunne håndtere:

”Der sad jeg nu og havde det dejligt og skulde være ulykkelig. Det var ikke nemt. Men saa begyndte jeg at læse Søren Kierkegaard. Det hjalp paa det. Jeg begyndte bagfra. Med »Øjeblikket«. I et halvt Aar satte jeg ikke mine Ben i en Kirke, det eneste halve Aar, jeg har holdt mig fra min Barndoms Staasted og Hvilested.”

(Kaj Munk: Foraaret saa sagte kommer, København 1942 p.42)

Munk vendte da også tilbage til sit kirkelige fundament efterfølgende. Såvel kærligheden til Kirken som kritikken af Kirken blev imidlertid i sin indre dynamik et spændingsfelt gennem hele Munks homiletiske produktion.

Det kan overvejes, om Kierkegaards inspiration skulle række dybere. På det indholdsmæssige plan finder vi hos Munk den samme konservative, og dog frie, bibelbrug som anvendes i Kierkegaards opbyggelige skrifter. Det samme fokus på bestemte bibelske personer, som analyseres psykologisk og metaforisk og dermed åbner for en genkendelig, dog almenyldig identifikation, går igen hos Munk. Herimod kan dog indvendes, at disse træk er for almene til at danne basis for en egentlig hypotese i retning af en særlig inspiration fra Kierkegaard.

På det strukturelle plan finder vi dog hos Munk en påfaldende konsistent leg med forskellige trosmæssige positioner i prædikenerne.

Ved konceptuel gennemspilning afprøves forskellige positioner i forhold til prædiketeksten, hvormed tilhøreren på majeutisk, sokratiske vis udvider sin horisont i en dialektisk proces. Der er her en påfaldende lighed med Søren Kierkegaards pseudonyme forfatterskab sådan som det tolkes i ”Synpunktet paa min Forfattervirksomhed”. Dette lille programskrift turde formodes kendt af Munk qua dette skrifs nære tilknytning til pamfletterne ”Øjeblikket”. I hvilken grad Kierkegaards stadieteorier, antropologi og den ”indirekte meddelelse” (Philipp Schwab 2012) har påvirket Munk må henstå til en nærmere analyse, men inspirationen forekommer tydelig.

Relationen mellem stil og indhold

Den, som i Kaj Munk ser en æstet, for hvem formalitet og stil er bærende, har nok gjort regning uden vært. Langt mere nærliggende er det, at tolke Munk i imaginariet af den store renæssancekunstner Leonardo da Vinci. Der var mange store kunstnere og geniale konceptudviklere på Da Vincis tid. Hvad, der for altid vil lade ham træde ud af denne række af højt begavede mennesker

er nok dette, at Da Vinci havde en uhyre bred produktion. Alt fra *Mona Lisa* over perspektivet i den *Sidste nadver* til anatomiske studier, udspekulerede krigsmaskiner og en primitiv helikopter. Noget af den samme nysgerrighed, righoldighed og medieringslyst kan findes hos Munk. Alle andre forskelle ufortalt.

Derfor bliver det også ved med at være interessant, at fordybe sig i Munks produktion. Nok er brønden ikke uudtømmelig, men nye facetter afspejles, nye sammenhænge afdækkes. Med de forskellige genrer som værktøj i Munks værktøjskasse er der fornyede prismer til at bryde det lys fra Guds Ord og fra livet, som begge oplyser Munks prædikener.

Litteratur

Kaj Munks samlede prædikener i den digitale Studieudgave
<http://kajmunk.emergence.dk//>

Philipp Schwab: Der Ruckstoss Der Methode: Kierkegaard Und Die Indirekte Mitteilung

Kaj Munk og skolen

Af Knud Erik Andersen

1930'erne var en tid, hvor mange skole-spørgsmål 'brændte' sig på i offentligheden. Antallet af avisartikler og foredrag om emnet var utallige. Tiden var, hed det sig, inde til en revision eller bedre en helt ny skolelov. Opdragelse og skole var emner – dengang som i dag - alle kunne have en mening om.

1937- skoleloven var undervejs

Endnu i 1931 havde sognepræsten en særstilling i forhold til den danske skole. Dels var han ofte formand for skolekommissionen, og dels havde han ret til at føre tilsyn med skolens religionsundervisning. Et forhold, der var stærkt omdiskuteret, og som lærerne fandt uacceptabelt. Hvorfor tilsyn af en instans uden pædagogisk uddannelse?

1814-skolelovens formålsformulering var fortsat gældende. *Skolebogskommissionen* blev nedsat i 1930 og skulle foretage en undersøgelse af de skolebøger, der blev anvendt i en række fag, herunder bøger knyttet til faget 'religion', der reelt betød 'kristendom' – andet var utænkeligt. Var bøgerne nu neutrale, udtrykte de tolerance, var de objektive, byggede de på et videnskabeligt grundlag, var de fredsvenlige etc., etc.?

1930'erne var på alle måder en brydnings-tid i skolens historie, ja, skolen stod så at sige i et vadested, som Munk med sine artikler bidrog til, at mange måtte forholde sig til. Debattens absolutte hovedtema blev begreberne *objektiv og subjektiv undervisning* i relation til ikke mindst religionsundervisningen.

Skolebogskommissionen vendte sig mod forkyndende undervisning og påpegede, at såvel religionsundervisningen som al anden undervisning i skolen burde være kundskabsmeddelende. Derudover gjorde man sig til talsmand for, at "*dogmet om den ufejlbare bibel*" måtte opgives og lærebøgerne indrettes derefter. Betænkningens synspunkter forblev ikke uimodsagte. Knyttet til faget historie var synspunktet, som vandt genklang, at krigshistorie og politisk historie skulle træde i baggrunden.

Ny tilsynslov

Der kan næppe herske tvivl om, at Skolebogsbetænkningen og dens synspunkter skal ses i sammenhæng med sekulariseringen af samfundet og 1930'erne, som et særligt årti.

Skoleloven var blevet ændret i 1899, hvor sammenkædningen af konfirmation og udskrivning af folkeskolen blev ændret, men det var i 1930'erne, at der for alvor blev taget 'livtag', og det rykkede. Og det under anførsel af Socialdemokratiet og Det Radikale Venstre. Først fik skolen en ny tilsynslov, der bl.a. ændrede markant ved det kirkelige tilsyn med skolen, og så fulgte en skolebogsbetænkning, som anbefalede en kundskabsformidlende kristendomsundervisning uden forkyndelse og med inddragelse af de resultater, som den historisk-kritiske bibelforskning havde fundet frem til.

Hvor var Kaj Munk henne i hele denne udvikling?

Hvordan var Munks pædagogiske tænkning, og hvordan mente han, at den skulle praktiseres? Interesse for skole og opdragelse havde han jo. Året 1931 rummer flere avisartikler af Kaj Munk, der viser, hvor han stod i forhold til disse

spørgsmål. Alle i *Jyllands-Posten* (JP). Det gælder: ”*Efter Skolemødet. Nogle Opdragelses-Betragtninger.*” Og ”*Skole-Problemer. Svar på fire Spørgsmål.*” Lad os undersøge disse artikler nærmere. Først ”*Efter Skolemødet. Nogle Opdragelses-Betragtninger.*” JP 23/8 1931

Hvad mener Munk om skolens gejstlige tilsyn? Det må, skriver han, samfundet træffe bestemmelse om, men det vil være vanvittigt at spørge lærerstanden, om dens mening. Det ”er ud i det lyseblaa; det er bare at fatamorgere for de Damer og Herrer, at det er i deres Hænder, Afgørelsen ligger.” Det er hverken lærerne, forældrene eller børnene, der skal bestemme, hvor tilsynet skal ligge.”

Om lærerne finder Munk, at det er vigtigt, at de får en ”omhyggelig Uddannelse og gode Kaar at arbejde under. Det er formentlig besørget. Der kan være noget at rette hist og her.” Lærerne har heller ikke noget klage over. ”Bevares. Det gør de heller ikke”. Læreren skal helst være et eksempel for børnene. ”Et ridderligt Sind, Selvbeherskelse, Aabenhed, Retsindighed, Fromhed og Alvor og godt Humør – kort sagt være en *kristelig, vindende Personlighed.*” En personlighed kan man ikke uddannes til at være. Vi har at ”bede Gud supplere resten”.

Jeg hæfter mig ved, at Munk ser den gode lærer, som en kristen personlighed, afbalanceret og med et godt humør. Helt i tråd med, hvad det konservative Danmark mente.

Skolens opgave er Munk ikke i tvivl om. Den er at gøre børnene ”dygtige og dydige”. I det hele at pleje krop og sjæl. Sarkastisk understreger Munk, at det er skolens pligt ”at bibringe Børnene Viden”,

som for mig lidt underligt sættes i en modsætning til ”Selvstændighed”. ”Sikke noget Griseri”, skriver Munk om tidens tænkning, når det gælder, hvad skolen skal lægge vægt på. Skolen skal påvirke eleverne (kan heller ikke undgå det), og så skal skolen ikke undlade at bruge en gammelkendt indlæringsmetode. Den der hedder ”derfra og dertil”, og hvis ”de ikke kan det, saa give dem en Endefuld”. Ikke ukritisk, men alligevel. Tæv kan både gøre gavn og skade. *Dydighed* – det gamle skolebegreb – anvender Munk og finder det vigtigt at holde sig for øje.

Lad os så se nærmere på artiklen ”*Skole-Problemer. Svar på fire Spørgsmål.*”. JP den 6/9 1931. En artikel, hvori Kaj Munk svarer på fire spørgsmål – han selv har stillet.

Spørgsmål 1: Bør Skoletiden forlænges med et aar?

Munk afviser længere skoletid og skriver ”Skoletiden bør snarest muligt forkortes med 3 Aar, saaledes at den fastlægges f. Eks. fra det tiende til det fjortende Aar.” De fire år skal i Munks optik bruges til det allermest fornødne; ”mange er nemlig ikke i Stand til at gabe over ret meget mere; har ikke Trang til det, faar ej heller Brug for det.” Munks synspunkt er til forveksling identisk med, hvad de mest konservative godsejere mente forud for skoleloven af 1814, og langt fra tidens pædagogiske tænkning.

Spørgsmål 2: Bør Eksamen afskaffes?

Munk ønsker ikke eksamen afskaffet. ”Ikke foreløbig. Ikke førend Høsten afskaffes i Danmark.” Så Munk kan altså ikke se nogen idé i afskaffe eksamen, som han tilmed mener, at både lærer og elev har glæde af. ”Det er da ogsaa ganske

udmærket, at der er saadan en Termin, da Resultatet gøres op.” Og det gælder for Munk både indsatsen i marken og i skolestuen.

Spørgsmål 3: Bør det gejstlige Tilsyn ophæves?

”Ja, lad det endelig det.” Hvad Munk i stedet foreslår er ansættelse af nogle konsulenter, der ”har faaet skolespeciell Uddannelse, og hvis Embeder tilsikrer dem Mulighed for helt og holdent at staa i Skolens Tjeneste.” Munk er i dette spørgsmål i takt med mange lærere i tiden, for hvem det er afskyeligt, at præsten – der ikke har en pædagogisk uddannelse modsat læreren – skal føre tilsyn med livet i skolestuen.

Konsulenterne blev en realitet, da amts-skolekonsulentordningen blev etableret.

Spørgsmål 4: Bør Religionsundervisningen bortfalde?

For Munk er religion ”det sidste af alle ”Fag”, Skolen maa miste.” Om ikke andet ”saa for Børnenes Fornøjelse”.

Munk anfører, at det ville være en kulturel skændsel, hvis man lader en slægt vokse op, der ikke ”aner, hvem Moses og Paulus er”. Endelig noterer Munk, at moral og religion er sammenhængende størrelser, så derfor!

Der er ikke megen progressivitet i Munks skoleartikler i 1931. Tværtimod. Intet peger i retning af, at skoleloven skal ændres, hvad den alligevel blev efter hårde kampe i 1937, hvor begrebet kristendom gled ud af skolens formålsformulering, men hvor faget religion, som det hed dengang, blev bibeholdt, men med et lavere timetal. Andre fag trængte sig på.

Skolens undervisning i religion blev ved

med at optage Kaj Munk. Fra 1933 to artikler, hvor den ene er et svar på en artikel af sognepræst Johs. Asmund. Fællestemaet er skolens religionsundervisning, tilsynet og begrebet frihed. Lad os se nærmere på indholdet i ”*Religions-Diktatur i Folkeskolen*”, JP den 5. november 1933.

Artiklen samler sig til en start om skolens tilsyn, som Kaj Munk i sin artikel i JP den 6. september 1931 havde udtalt sig om. Nu med et noget ændret syn – næsten modsat. Kommissionen lægger op til, at der skal ansættes ”Amtsskolekonsulenter eller Kredslærere eller Posekiggere eller Kæphestytttere” til at føre tilsyn med skolen i stedet for landets præster.

Hvad Munk mener fremgår (næsten) af ordvalget. Munk finder det vigtigt at præcisere, at ”Friheden” i skolen har haft ”mageløst gode Kaar i det præstelige Tilsyns Dage, som – siden Lærerne fik en god Uddannelse og blev en Stand med Selvbevidsthed – væsentligt har været det præstelige Ikke-Tilsyns Dage.” Munk mener, at lærernes og Kommissionens ønske om at ændre det gejstlige tilsyn til pædagogisk uddannede personer kan give ”Ris til deres egen Hale og i Forening med Regeringsemdsmændene har faaet Held til at spænde Ben for den højtelskede Frihed.” En specifik begrundelse for, at pædagogisk uddannede tilsynspersoner skulle medføre en forringelse endside indskrænke lærernes frihed i arbejdet fremføres ikke.

Efterfølgende tager Munk fat om, hvad han betegner som ”det borgbjergske⁵ Ministerium med dets haandgangne Mænds og højlerde Kommissioners”

⁵ Fredrik Hedegaard Borgbjerg (1866-1936). Sosilademokratisk politiker, socialminister (1924-26), undervisningsminister (1929-35) og redaktør på Social-Demokraten.

... Indsats for at tvinge Undervisningen, først og fremmest i Religion, ind i nye, saakaldte videnskabelige og kulturhistoriske Folder...”

Resultatet er for Munk, at ”man er i færd med at tildanne selve Laaget til Skolefrihedens Ligkiste”.

Artiklen diskuterer, hvad det vil betyde for lærerne, og Munk gør det klart, at det betyder, at ”Lærernes Frihed knægtes”. Resultatet af Kommissionens krav vil være, at vi får ”en dødfødt, en kold og farveløs Bibelhistoriefortælling, som hverken Lærer eller Forældre kan være tilfreds med eller vil finde sig i.” Det må ikke, mener Munk, blive sådan, at det bliver ”halvt- eller helulovligt at meddele Børnene Kristendomskundskab ud af personlig Overbevisning, Grebethed og Tro! Naar vi dertil, er det forbi med Friheden i Skolen, men ogsaa med den Taalmodighed, som det blide danske Sind ellers er saa velsignet udstyret med. Saa bliver der Oprør. Saa bliver Friskolefolkene glade, thi saa faar de Søgning som aldrig før...”

En særlig Munk-pointe er, at det bibelhistoriske stof skal have lov til at ”virke efter dets Bestemmelse paa Børnene.” Børnene er ikke ”teologiske Studenter”... og skal ikke oplæres i ”historisk Videnskab”. Munks stillingtagen er klar: Han vender sig stærkt mod den linje, der tegner sig i Skolebogskommissionen.

Sognepræst Johs. Asmund giver Munk svar på tiltale i skolespørgsmålene i artiklen ”*Religionen i Folkeskolen*”, JP den 15. november 1933. Samme dag bringer JP Munks svar til Johs. Asmund.

Asmunds artikel påviser punkt for punkt, at Munks tale er endog meget luftig.

Hovedpunkterne er:

- Det nye tilsyn.
- Lærernes forhold til religionsundervisningen.
- ”Bibelkritikkens sikre resultater.”

En artikel, der grundigt tilbageviser Munks synspunkter for at slutte af med, at Kaj Munks ”sorte Krudt” ikke tilfører lærernes frihed ”nogen Næring”.

Uden på nogen måde at kommentere artiklen svarer Kaj Munk Johs. Asmund: ”Jeg skal med Glæde imødegaa Realiteterne, hvis han i en ny Artikel vil finde dem frem til mig” – og så får Asmund i øvrigt at vide, at hans indlæg er ”to Spalter Vrøvl, Sludder, Sladder, løst Krudt, Vaas, Labri, Bluff, osv., osv. Denne Mand burde snarere end Pastor Asmund hedde Pastor Assenskæft”. Uforsømmetheden er til at føle på. Det er topmål af frækhed! Men også udtryk for en selvbevidsthed, der ikke tjener Munk til ære.

Opsummerende

Kaj Munks syn på skole, religionsundervisning og opdragelse var præget af en national-konservativ-religiøs tænkning, og en nyskabende pædagogisk tænkning kommer ikke til udtryk i hans journalistik. For Munk var det ikke en ny skolelov, der trængte sig på. Slet ikke.

Litteratur:

Skolebogsbetænkningen 1933; K.E. Bugge: Striden Bentzen-Kaper 1933-34. Årbog for Dansk Skolehistorie 1967; K.E. Andersen: Den tilsigtede funktion for elevernes karakteropdragelse i folkeskolen 1780-2010 og af ”Folkekirkens Skole-tjeneste” siden ca. 1990. AAU 2012.

Jon Høgh: Om dette nummer af Munkiana	5
Jens Kristian Lings: Jørgen D. Grønbæk	6
Helga Hugdal Ødum: Kaj Munk og Sorgens vinger	7
Knud Erik Andersen: Den illegale presse i Norge	12
Jon Høgh: Kaj Munk - nogle vestjyder og vestjyske steder	13
Kaj Munk: Samtale med Jesus	23
<hr/>	
Teateranmeldelse:	
Svend Aage Nielsen: Anmeldelse af: Hassan Preisler: <i>Martyren Munk</i>	26
<hr/>	
Forskningsartikler:	
Christian Grund Sørensen: Kaj Munk - modernitetens prædikant II	28
Knud Erik Andersen: Kaj Munk og skolen	36